

Mustafa Eyyûbîzâde (Ejubović) el-Mostarî'nin Eserlerinin İncelenmesi ve Arap Dili ve Belagatına Dair Üç Risalesinin Tahkiki

Dr. Mesut Köksoy
Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi
Arap Dili ve Edebiyatı Bölümü
mkoksoy@selcuk.edu.tr

Öz

Osmanlı döneminin en önde gelen Bosnalı âlimlerinden birisi yüksek eğitimini İstanbul'da almış ve otuzdan fazla eser te'lif etmiş Şeyh Yuyo (Şejh Jujo) lakaplı Mustafa b. Yusuf b. Murad Eyyûbîzâde (Ejubović) el-Mostarî (ö. 1119/1707)'dir. Bu çalışmada Eyyûbîzâde'nin hayatı ile bilgilerin yanı sıra kendisi ve öğrencisi İbrahim Opijaç el-Mostarî'nin verdiği bilgiler, kütüphanelerden temin edilen nüshalar, kütüphane katalogları ile diğer kaynaklardaki bilgiler karşılaştırılarak Eyyûbîzâde'ye ait olan eserler ve eserlerin çeşitli kütüphanelerde bulunan yazma nüshalarına dair detaylı bir inceleme yapılmıştır. Bu sayede Eyyûbîzâde'nin eserleri ve eserlerinin nüshalarına dair kaynaklardaki eksiklik ve yanlışlıklar tespit edilerek düzeltilmiştir. Ayrıca bu çalışmada Eyyûbîzâde'nin Arap dili ve belagatına dair az hacimli üç risalesinin incelemesi yapılarak tahkikli metinleri verilmiştir. *Risâle fî Beyâni İctimâ'î'l-İstiâreti'l-Tebeyye me'a't-Temsiliyye* adlı ilk risale, et-Teftâzânî ve es-Seyyid eş-Şerîf el-Curcânî arasında Emir Timur'un sarayında gerçekleşen meşhur münazaranın konusu olan Bakara suresi 5. ayette istiâre-i temsiliyye ve istiâre-i tebeyyenin bir arada bulunup bulunamayacağına dair ihtilaf hakkındadır. *Risâle fî Kevni'l-Cumle Mutlakan Haberan li'l-Mubteda'* adlı ikinci risale, et-Teftâzânî ve es-Seyyid eş-Şerîf el-Curcânî arasındaki ihtilaflardan bir diğeri olan inşâ cümlesinin te'vil olmadan haber olup olamayacağına dair ihtilaf hakkındadır. *Risâle fî mâ Kâle el-Kuhistânî an İrâbi İbareti "Kitâbi't-Tahâre"* adlı üçüncü risale, el-Ḳuhistânî'nin *Cami'u'r-Rumûz Şerhu Muhtasari'l-Vikâye* adlı serhinde "*Kitâbi't-Tahâre*" ifadesinin i'râbına dair yaptığı açıklamalar hakkındadır.

Anahtar Kelimeler: Eyyubizade (Ejubović) el-Mostari, Şeyh Yuyo, Teftazani, Curcani, Kuhistani.

Examination of Mustafa Ayyubi-zade (Ejubovic) al-Mostari's Works and Critical Edition of His Three Epistles on Arabic Language and Rhetoric

Abstract

One of the most eminent Bosnian scholars of Ottoman era is Mustafa Ayyubi-zade (Ejubovic) al-Mostari nicknamed Sheikh Jujo (Sejh Jujo) who got higher education in İstanbul and composed more than thirty works. In this study, a detailed examination was done about the works and the manuscript copies of those works located in different libraries belonging to Ayyubi-zade, by comparing the information which was given by himself, his student

Gönderim Tarihi / Sending Date: 23/03/2020

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 07/05/2020

Ibrahim Opijac al-Mostari, library catalogues, other sources and the manuscript copies of his works obtained from the libraries. Thus, deficiencies and mistakes existing in sources related with works and manuscript copies of his works were detected and corrected. Besides, in this study a critical edition of Ayyubi-zade's three small volume epistles on Arabic language and rhetoric was done. First epistle named *Risala fi Bayan Ijtimai al-Istiare al-Tabaiyya maa al-Tamthiliyya* is on the famous discussion between al-Taftazani and al-Sayyed al-Sharef al-Jurjani which took place in Amir Timur's palace about the occurrence of al-istiare al-tabaiyya and al-istiare at-tamthiliyya at the same time in 5th. verse of Baqarah Surah. Second epistle named *Risala fi Kawn al-Jumla Mutlaqan Habaran li al-Mubtada* is on another dispute between al-Taftazani and as-Sayyed al-Sharef al-Jurjani about the permissibility of insha sentence as knowledge without interpretation (ta'weel). Third epistle named *Risala fi ma Qala al-Quhistani an Irab Ibarati "Kitab al-Tahara"* is on syntactic analysis of al-Quhistani about the phrase of "Kitab al-Tahara" in his commentary named *Jami al-Rumuz Sharh Mukhtasar al-Wiqaya*.

Keywords: Ayyubi-zade (Ejubovic) al-Mostari, Sheikh Jujo, Taftazani, Jurjani, Quhistani.

GİRİŞ

Şeyh Yuyo (Şejh Jujo) lakabı ile meşhur olmuş Mustafa b. Yusuf b. Murad Eyyûbîzâde (Ejubović) el-Mostarî (ö. 1119/1707), üç dilde ve çeşitli alanlarda telif ettiği otuzdan fazla eser ile Osmanlı döneminde en çok eser telif etmiş Bosnalı âlimdir. Eğitim almak için geldiği ve on beş yıl kaldığı İstanbul'da Osmanlı ilim çevrelerinde tanınan bir âlim olmuştur (Bursalı, 1333/1914-15, C. 2, s. 30-32).

Eyyûbîzâde el-Mostarî'nin te'lif ettiği eserler arasında Arap diline dair eserler de bulunmaktadır. Hayatı ve eserlerini araştırırken Arap diline dair üzerine çalışmalar yapılan *Şerhu Unmûzeci'z-Zemaşserî fi'n-Naħv (el-Fevâidi'l-'Abdiyye)* ve *Şerhu'l-'Avâmili'l-Mie* adlı eserlerinin yanında sadece Gazi Husrev Begova (GHB) Ktp. kataloğu ve birkaç kaynaktan adı geçen *Risâle fi Beyâni İctimâ'i'l-İsti'âreti'l-Tebe'iyye me'a't-Temsîliyye* ve *Risâle fi Keveni'l-Cumle Muṭlaḳan Ḥaberan li'l-Mubteda'* adlı az hacimli iki risalesinin olduğu görülmüştür. Bu iki risalenin Hırvatı Akademi Znanosti i Umjetnosti (HAZU) Ktp. 1410 nr.da kayıtlı yazma içerisindeki nüshaları temin edildiğinde adı geçen iki risaleye ek olarak Eyyûbîzâde'nin yine Arap dili üzerine te'lif ettiği daha önce adı kaynaklarda bahsedilmeyen *Risâle fi mâ Kâle el-Ḳuhistânî 'an İ'râbi 'İbareti "Kitâbi't-Ṭahâre"* adlı tek varaklık bir risalesinin daha olduğu tarafımızdan tespit edilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde tahkikleri yapılan bu risalelerden ilki Timur huzurunda Sadeddin et-Teftâzânî (ö. 792/1390) ve es-Seyyid eş-Şerîf el-Curcânî (ö. 816/1413) arasında gerçekleşen ve âlimler arasında ihtilaf oluşmasına neden olan ﴿أُولَٰئِكَ عَلَىٰ هُدًى مِّن رَّبِّهِمْ...﴾ [Kur'ân-ı Kerim, 2: 5] (*İşte onlar Rab'lerinden (gelen) bir doğru yol üzeredirler...*) ayetinde على kelimesinde istiâre-i temsiliyye ve istiâre-i tebeiiyenin bir arada bulunup bulunamayacağı konusu üzerinedir. İkinci risale yine et-Teftâzânî ve el-Curcânî arasındaki bir diğer ihtilaf olan inşâ cümlesinin te'vil olmadan haber olup olamayacağı konusundadır. Üçüncü risale ise Şemseddin Muhammed el-Ḳuhistânî (ö. 962/1555)'nin *Cami'u'r-Rumûz Şerhi Muḥtaşari'l-Vikâye* adlı eserinde "*Kitâb et-Ṭahâre*" ifadesinin irabına dair yaptığı açıklamalar hakkındadır.

Bu çalışmada ele alınan risalelerin tahkikine geçmeden önce müellifin hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilmesi amacıyla kaynaklar incelendiğinde Eyyûbîzâde'nin özellikle şerh, haşiye ve ta'lik türü eserlerinin kütüphane kayıtlarında ve kaynaklarda farklı isimlerle adlandırıldığı, bazı eserlerine ve eserlerin çeşitli kütüphanelerde bulunan nüshalarına dair kaynaklarda yanlış ve eksik bilgiler bulunduğu görülmüştür.

Eyyûbîzâde, GHB Ktp. 3858/1 nr.da kayıtlı *Muntecabu'l-Ḥuşûl fi Şerhi Munteḥabi'l-Uşûl* adlı eserin 1a varacağına te'lif ettiği 24 eseri kaydetmiştir. Ayrıca Eyyûbîzâde eserlerinin bazılarında özel isim vermiş ve yazma nüshalarının başlarına bu isimleri not etmiştir. Öğrencisi İbrâhîm Opijač el-Mostârî (ö. 1137/1724-25), vefatının ardından Mustafa Eyyûbîzâde'nin biyografisine dair *Risâle fi Menâkıbi's-Şeyh Yûyâ Muştafâ b. Yûsuf el-Mûstârî* adlı 9 varaklık Arapça bir eser kaleme almıştır. Bu risalede Eyyûbîzâde'nin 27 eserinin adını yazmıştır. Ayrıca Eyyûbîzâde ve öğrencisi Opijač'ın bahsetmediği ancak Eyyûbîzâde'ye ait olan başka eserler de vardır. Bunun yanında Mustafa Sıdkı Karabeg el-Mostarî (ö. 1878)'ye ait *Hidâdu'n-Nuşûl* adlı eserin de kaynaklarda yanlışlıkla Eyyûbîzâde'ye nispet edildiği görülmüştür.

Bu nedenle bu çalışmanın ilk bölümünde Eyyûbîzâde'nin eserleri hakkında bilgi verilirken genel bir bilgi vermekten ziyade kendisi ve öğrencisi Opijač'ın verdiği listeler, kütüphanelerden temin edilen nüshalar, kütüphane katalogları ile diğer kaynaklardaki

bilgiler karşılaştırılarak eserleri ve nüshalarına dair eksiklik ve yanlışlıkların düzeltilerek bu boşluğun doldurulması hedeflenmiştir.

1. BÖLÜM: MUSTAFA EYYÛBÎZÂDE EL-MOSTARÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ:

Hayatı:

Tam adı Mustafa b. Yusuf b. Murad Eyyûbîzâde (Ejubović) el-Mostârî'dir. Bosna'da Şejh Jujo (Şeyh Yuyo) lakabı ile tanınmaktadır. Safvet-beg Bašagić, Jujo lakabı ile ilgili olarak Hersek bölgesinde Mustafa ismini kısaltması olarak Mujo denildiğini ve zamanla ses benzerliğinden bu kelimenin Jujo'ya dönüşmüş olabileceğini söylemektedir (Bašagić, 1986, s. 159). Şejh Jujo lakabı Şehjuj şeklinde de ifade edilmektedir (Udovičić, 1900-01, s. 254). Osmanlı ilim dünyasında Ejubović soyadının karşılığı olarak Eyyûbîzâde ismi ile anılmıştır.

Eyyûbîzâde el-Mostârî, *Muntecabu'l-Huşûl fi Şerhi Muntehabî'l-Uşûl* adlı eserinin mukaddimesinde ilimde bilgisini yükseltmek ve ilim ehlerinden bizzat dinleyerek ilim öğrenmek için İstanbul'a geldiğini, 15 yıl ve 1 ay gece gündüz ilimle meşgul olduğunu, tahsili esnasında *Miftâhu'l-Huşûl li Mirâti'l-Uşûl fi Şerhi Mirkâti'l-Vuşûl* adlı eserini te'lif ettiğini sonra cildinin toprağına ilk değdiği diyara (Mostar) döndüğünü yazmaktadır (Eyyubîzâde, yz. 3858/1, 1b-2a).

Öğrencisi olan İbrâhîm Opjač el-Mostârî, Arapça kaleme aldığı *Risâle fi Menâkıbi'ş-Şeyh Yûyâ Muştafâ b. Yûsuf el-Mûstârî* adlı biyografik eserde Eyyûbîzâde'nin hayatı hakkında bilgiler vermiştir.

Opjač'ın yazdığına göre Eyyûbîzâde, 1061/1651 yılında Mostar'da doğdu. Babası Yûsuf b. Murâd, Eyyûbîzâde gibi âlim birisiydi ve ondan ders alanlardan birisi de Opjač'ın babası Şeyh İsmail Opjač idi. Şeyh İsmail, hocasının kızı ve Eyyûbîzâde'nin kız kardeşi ile evlenmişti. Ancak bu hanım Opjač'ın öz annesi değildir. Yûsuf b. Murâd, Eyyûbîzâde 7 veya 9 yaşında iken vefat etti. Eyyûbîzâde, Mostar'da ilk eğitimini Ahmed Opjač, Şeyh İsmâîl Opjač, Müftü Hasan Efendi ve Kadı Molla İsmail'den aldı. Mostar'daki eğitimini tamamladıktan sonra ilim ehlerinden bizzat eğitim almak için 1088 Receb başında (1677 Eylül) İstanbul'a gitti. İstanbul'da Molla Salih, Molla Karabekir et-Tirevî ve Arapzâde'den ders aldı. İstanbul'da çok yoğun bir şekilde ilimle uğraştı. Tahsili esnasında Molla Hüsrev'in *Mirâtu'l-Uşûl* adlı eserine *Miftâhu'l-Huşûl* adıyla bir şerh yanında münazara ilmine dair bir risale te'lif etti ve bu risaleyi iki kere şerh etti. Eyyûbîzâde, İstanbul'da on beş sene bir ay kalmıştır. Mostar Müftüsü Molla Hasan vefat edince Mostar ahalisinin talebi üzerine "Vatan sevgisi olmasaydı ülkeyi kötülük harap ederdi" atasözünü söyleyerek vatanına olan muhabbet sebebiyle Mostar müftülüğü görevini kabul etti. 1119 senesi Rebiulahir ayının onbeşinde (16 Temmuz 1707) vefat etti. Eyyûbîzâde, orta boylu, orta uzunlukta sakala sahip, izzetli, vakarlı, tevazu sahibi ve zekâsı çok kuvvetli birisiydi. Fetva, ders verme ve eser telif etme meşguliyetleri yanında her gün başka âlimlerin kitaplarını istinsah ederdi. Kitaplardaki hataları tashihe ve kitapların kenarlarına faydalı notlar yazmaya çok önem verirdi. Arkasında telif ettiği eserler ile kitapların kenarlarına ve boş yerlerine yazdıkları haricinde istinsah etmiş olduğu 60 ciltten fazla eser bıraktı. Eyyûbîzâde evliydi ancak hiç çocuğu olmadı (Opjač, yz. 3858, 2b-8b).

Bursalı Mehmed Tahir, İbrâhîm Opjač'ın Mustafa Eyyûbîzâde'nin kayınbiraderi olduğunu söylemektedir (Bursalı, 1333/1914-15, C. 2, s. 30). Ancak bu husus doğru değildir. Mustafa Eyyûbîzâde, Opjač'ın babasının kayınbiraderidir.

Eyyûbîzâde adına Hersek Eyaleti Beylerbeyi Ali-paşa Rizvanbegović tarafından 1247/1831'de Mostar'daki Şarića Cami karşındaki mezarlıkta türbe yaptırılmıştır. Eyyûbîzâde'nin kabrine gelenlerin ilimde karşılaştıkları zorlukların üstesinden gelmesi ile ilgili duasından mütevellit halk arasında başarısız çocukların her sabah namazından sonra 40 gün boyunca mezarında Yasin okuması sonucu akıllı olacaklarına dair bir inanış vardır. Ayrıca türbesi çeşitli isteklerinin gerçekleşmesini umanlar tarafından ziyaret edilen bir yer konumundadır (Başagić, 1986, s. 162; Hasandedić, 2005, s. 111; A. Nametak, 1992, s. 16).

Eserleri:

Eyyûbîzâde'nin Kaydettiği Eserler: Eyyûbîzâde'nin eserlerine dair müracaat edilecek ilk kaynak kendisinin kaleme aldığı eserlerine dair kayıttır. Müellif hattı nüshası GHB Ktp. 3858/1 nr.da kayıtlı *Muntecabu'l-Huşûl fi Şerhi Muntehâbi'l-Uşûl* adlı eserin 1a varağında Eyyûbîzâde tarafından kaydedilen ve GHB Ktp. 4027 nr.da kayıtlı *Fethu'l-Esrâr* adlı eserinin baş tarafına öğrencisi İbrahim Opijač tarafından müellif hattından nakledilen bu notta te'lif sırasına göre listelenmiş 24 eser yer almaktadır. Müellif, bu notta eserlerinin isimlerini verirken şerh, ta'lik, haşiye, tahrir ve imlâ gibi eserin türüne işaret eden ifadeler kullanmıştır.

Bu notta yer alan eserler, müellifin ifadesine uygun bir şekilde sırasıyla şunlardır:

1.Şerhu Risâleti'l-Âdâb: Bazı kaynaklarda Ebû'l-Kâsım el-Leys es-Semerkindî (ö. 888/1483)'nin *Ferâ'idu'l-Fevâ'id* adlı eserine yazılmış bir şerh olduğu yazmakta ise de Eyyûbîzâde'nin şerh yazdığı eser Şemseddîn Muhammed b. Eşref es-Semerkindî (ö. 702/1303)'nin âdâb üzerine yazdığı risaledir. Ayrıca el-Leys es-Semerkindî'nin yazdığı risale adab üzerine değil belagata dair isti'are konusu üzerinedir. Bir nüshası Bratislava Ünivesitesi Ktp. TF 119 nr. da *Şerhu Risâle fi Âdâbi'l-Bahs* adıyla kayıtlıdır (Univerzita Knjižnica v Bratislave [UKB], 2020).

2.Şerhu Havâşî Şerhi Risâleti'l-Âdâb: Şemseddîn es-Semerkindî'nin adaba dair risalesine Mesud er-Rûmî'nin yazdığı şerh üzerine Ebû'l-Feth Muhammed b. Ebû Sa'id'in yazdığı haşiyeye yazılmış bir şerhtir. Müellif hattı GHB Ktp. 3974/2 nr.da kayıtlı olup eser tamamlanmamıştır. GHB kataloğunda da müellifin eserini şerh olarak isimlendirdiği yazmaktadır (Fajić, 1999, C. 5, s. 133).

3.Ta'lik 'alâ Havâşî Şeyhulislâm el-Herevî: et-Teftâzânî'nin *Telhişu'l-Miftâh* üzerine yazdığı şerh olan *Muhtaşaru'l-Me'ânî* adlı esere torunu Şeyhulislam el-Herevî Hafid et-Teftâzânî'nin yazdığı haşiye üzerine yazılmış bir haşiyedir. Amir Ljubović, eserin Mostar Fransisken Manastırı Ktp. R-60 nr.da kayıtlı bir nüshası olduğunu ifade etmektedir (Ljubović, 1995, C. 12, s. 34). Ancak bu nüsha Eyyûbîzâde'ye ait *Hâşiyetu'l-Muhtaşar li Mevlâna Suleymân b. 'Abdurrahman el-Mağribî es-Semûnî* adlı eserin nüshasıdır (Hasandedić, 1982, s. 163).

4.Şerhu Risâleti'l-Mantık (Şerhu İsbâgûcî): Eyyûbîzâde'nin mantığa dair bu risaleye yazdığı şerhi, tek basılmış eserdir. Eyyûbîzâde, eserini, 23 Şaban 1093 (27 Ağustos 1682)'de tamamlamış olup Abdurrahman Paşa'ya ithaf etmiştir. 1316/1898-99 tarihinde Tajib Okić (Tayyip Okić)'in babası Mehmed Teufik Okić tarafından İstanbul'da basılmıştır (Başagić, 1986, s. 165). Müellif hattı GHB Ktp. 3974/1 nr.da kayıtlıdır. Ayrıca GHB Ktp. 3578, 3675, 2017; HAZU Ktp. 1408/1, 1407/3, 1206/2; Bratislava Ünivesitesi Ktp. TE 15 (UKB, 2020); Süleymaniye Ktp. Kılıç Ali Paşa 661 nr.da kayıtlı yazma nüshaları ile Süleymaniye Ktp. Celal

Ökten 347, İd Mehmed Efendi 68, Tırnovalı 1311 nr.da kayıtlı 78 sayfalık Matbaa-i Amire'de 1316/1898-99'de basılmış basma nüshaları vardır.

5.Ta'likü Havâşî Şerhi Risâleti'l-Mantık li'l-Fenârî: Molla Fenârî (ö. 834/1431)'nin *el-Fevâ'idü'l-Fenâriyye fî Şerhi'r-Risâleti'l-Esîriyye* adlı şerhi üzerine yazılmış bir haşiyedir. 1 Ramazan 1093 (17 Mayıs 1692)'de tamamlanmıştır. Müellif hattı HAZU Ktp. 198 nr.da kayıtlıdır (Ždralović, 1981, s. 128). Eserin bir nüshası GHB Ktp. 3736/2 nr.da kayıtlıdır.

6.Risâle fî'l-Âdâb (Hulâşatu'l-Âdâb): Âdâb ilmi üzerine bir risaledir. GHB Ktp. 1766/6, 2864/4; HAZU Ktp. 1525/3 ve Stolac'da Habibe Mehmedbašić şahsi koleksiyonu MH/3 nr.da kayıtlı nüshaları vardır (Ždralović, 1981, s. 130; Ćeman, 2011, s. 23). Bir nüshası da Bratislava Üniversitesi Ktp. TC 8 nr.da kayıtlıdır. Bu nüshada aynı zamanda el-Hasan b. Ahmed el-Bosnasarayî Sipahizade tarafından bu esere yazılmış ancak tamamlanmamış bir şerh vardır (Petraček & Blaškovič, 1960, s. 13; UKB, 2020).

7.Şerhu Muhtaşar fî Hulâşati'l-Âdâb: Âdâb ilmi üzerine yazdığı risalenin kısa şerhidir. Nüshası tespit edilememiştir.

8.Şerhu Muṭavvel fî Hulâşati'l-Âdâb: Âdâb ilmi üzerine yazdığı risalenin uzun şerhidir. Nüshası tespit edilememiştir. Amir Ljubović, GHB Ktp. 3855 nr.da kayıtlı bir nüshası olduğunu yazmaktadır (Ljubović, 1995, C. 12, s. 34). Ancak bu nüsha Eyyûbîzâde'nin es-Semerkandî'nin risalesine Mesud eş-Şirvânî'nin yazdığı şerh üzerine Ebû'l-Feth Muhammed b. Ebû Sa'id'in yazdığı haşiye üzerine yazılmış bir haşiyedir.

9.Şerhu Unmûzeci'z-Zemaḥşerî fî'n-Nahv (el-Fevâidi'l-'Abdiyye): ez-Zemaḥşerî (ö. 538/1144)'nin *Unmuzec fî'n-Nahv* adlı eserine yazılmış bir şerhtir. Öğrencisi Abdurrahman Paşa'nın oğlu Abdullah Bey'in isteği üzerine te'lif ettiği için Molla Câmî'nin *el-Fevâ'idü'd-Dıyâiyye* adlı eserine benzer bir isim vermiştir. 18 Receb 1094 (13 Temmuz 1683) tarihinde tamamlanmıştır. Eserin müellif hattı nüshası GHB Ktp. 3883 nr.da kayıtlıdır. Diğer nüshaları GHB Ktp. 4871/1, HAZU Ktp. 1563, Arhiv Hercegovina (AH) Ktp. 298 nr.da kayıtlıdır. Kaynaklarda eserin Belgrad Üniversitesi Ktp. ve Mostar Fransisken Kilisesi Ktp.nde kayıtlı nüshaları olduğu yazmasına rağmen ilgili kütüphanelerin kataloglarında eserin nüshasına rastlayamadık. Eserin Orijentalni Institut u Sarajevu (OIS) Ktp. 57/50 nr.da kayıtlı bir nüshasının olduğu kaynaklarda yazmasına rağmen 1992 yılındaki savaşta kütüphaneye yapılan saldırıda bu nüsha yok olmuştur. Ayrıca kaynaklarda eserin Merkezi Melik Faysal Ktp. 2583, Merkezi'l-Bahsi'l-İlmiyye Ktp. 1029, el-Câmi'atu'l-İslâmiyye Ktp. 6543/1 ve el-Esed Ktp. 14285 nr.da kayıtlı nüshaları olduğu yazmaktadır (Merkezu Melik Faysal [MKF], 2020, nr. 55704, 64431; Câmî'u'l-Mahtutâtî'l-İslâmiyye [CMİ], 2020).

Eser üzerine Mustafa Jahić, 1994 yılında Saraybosna Üniversitesi'nde Gramatička Obrada Akuzativa u Djelu "al-Fawa'id al-Abdiyya" Mustafe Ejubovića-Şejh Juje (*Mustafa Ejubović-Şejh Jujo'nun "el-Fevâ'idü'l-'Abdiyye" Eserinde İsmi -i Halinin Gramer Açısından İşlenmesi*) adıyla yüksek lisans çalışması yapmıştır. Ayrıca Fâleḥ Bedâḥ Abdullah el-'Acemî, 2015 yılında Ürdün'deki eş-Şarku'l-Evsat Üniversitesi'nde eserin tahkikini içeren bir yüksek lisans çalışması yapmıştır.

10.Ta'likü Havâşî 'alâ Havâşî'l-Âdâbi'l-Miriyye: Adududdin el-Îcî (ö. 756/1355)'nin âdâba dair te'lif ettiği esere Muhammed el-Hanefî et-Tebrîzî (ö. 900/1494)'nin yazdığı şerh üzerine Muhammed b. Mir el-Erdebilî (ö. 950/1534)'nin yazmış olduğu haşiye üzerine yazılmış bir haşiyedir. 25 Rebiulahir 1095 (11 Nisan 1684)'de tamamlanmıştır. Müellif hattı

nüshası GHB Ktp. 3987 nr.da kayıtlı olup GHB Ktp. 5802/2 nr.da kayıtlı bir nüshası daha vardır (Fajic, 1999, C. 5, s. 262, 267).

11.Ta'lik 'alâ Havâşî Şerhi'l-Âdâbi'l-Mes'ûdi: Şemseddîn es-Semerkindî'nin risalesine Mesud er-Rûmî'nin yazdığı şerh üzerine Ebû'l-Feth Muhammed b. Ebû Sa'id'in yazdığı haşiye üzerine yazılmış bir ta'likdir. Müellif hattı nüshası GHB Ktp. 3855 nr.da kayıtlıdır (Fajic, 1999, C. 5, s. 237).

12.Ta'lik 'alâ Şerhi'l-Âdâbi'l-Mes'ûdi: Şemseddîn es-Semerkindî'nin risalesine Mesud er-Rûmî'nin yazdığı şerh üzerine yazılmış bir haşiyedir. es-Semerkindî ve er-Rûmî'nin âdâba dair ifadelerinin şerhine ait Bratislava Üniversitesi Ktp. TF 32 nr.da kayıtlı bir yazmanın Eyyûbîzâde'ye ait olduğu tahmin edilmektedir (Petraček-Blaškovič, 1960, s. 13).

13.Şerhu'l-Kaşîdeti'l-Lâmiyye (Bedru'l-Me'âlî fi Şerhi Bed'î'l-Emâlî): Sirâcuddin Ali el-Fergânî el-Ûşî (ö. 569/1173)'nin akaide dair *el-Kaşîdetu'l-Lâmiyye* adlı eserinin şerhidir. Bir nüshası OIS Ktp. 3524/1 (57/50) nr.da kayıtlı iken 1992 yılındaki savaşta kütüphanedeki birçok eserle beraber yok olmuştur.

14.Ta'likü Havâşî 'alâ Şerhi'l-Kaşîdeti'l-Lâmiyye li'l-Qarâbâgî: el-Ûşî'nin *el-Kaşîdetu'l-Lâmiyye* adlı eserine Muhyiddin el-Qarâbâgî (ö. 942/1535)'nin yazdığı şerh üzerine yazılmış bir haşiyedir. Müellif hattı nüshası AH Ktp. 212 nr.da kayıtlıdır. GHB Ktp. 301/6 nr.da kayıtlı bir nüshası daha vardır (Fajic, 1991, C. 3, s. 300). Diğer bir nüshası OIS Ktp. 3524/2 (237) nr.da kayıtlı iken 1992 yılındaki savaşta yok olmuştur. Hazim Şabanović, Carl Brockelmann'ın eserini kaynak göstererek eserin St. Petersburg (Leningrad)'da bir nüshasının olduğunu yazmıştır. Ancak kütüphane katalogunda Eyyûbîzâde'ye ait herhangi bir esere rastlamadık. Diğer taraftan Brockelmann, el-Ûşî'nin eseri ve şerhlerinin St. Petersburg ile diğer kütüphanelerde bulunan nüshalarını yazarken Eyyûbîzâde'nin şerhinden bahsetmemektedir (Brockelmann, 1937, C. Sup. I, s. 764-65; Şabanović, 1973, s. 408; Institute of Oriental Manuscripts in Saint Petersburg [IOM], 2020).

15.eş-Şerhu'l-Cedîd (Şerhu Şemsiyyeti'l-Mantık): Necmeddin Ali b. Ömer el-Kâtibî (ö. 675/1277)'nin mantık ilmine dair *er-Risâletu's-Şemsiyye* adlı eserinin şerhidir. 17 Cemaziyelahir 1101 (28 Mart 1690)'de tamamlanmıştır. Müellif hattı nüshası Kahire Dâru'l-Kutub Ktp. 183 nr.da kayıtlıdır. GHB Ktp. 793 ve HAZU Ktp. 1407/2 nr.da kayıtlı nüshaları vardır (Ždralović, 1981, s. 121, 126; Şabanović, 1973, s. 403). Opijač, bu eserin nadir kitaplardan verdiği faydalı bilgilerin eşsiz olduğunu söylemiştir (Opijač, yz. 3858, 8a). Kaynaklarda Princeton Ktp. 1403 nr.da kayıtlı bir nüshası daha olduğu yazmaktadır (MKF, 2020, nr. 111133). Ayrıca Dâru'l-Kutub Ktp. 365/2 nr.da Eyyûbîzâde'ye ait *Şerhu'l-Mizânî'l-Mantık* adlı bir eser kayıtlıdır (MKF, 2020, nr. 35750).

16.Ta'likü Havâşî 'alâ Şerhi Risâleti'l-Vađ: 'Adududdin el-Îcî (ö. 756/1355)'nin vağ' (lafız-anlam ilişkisi) ilmine dair yazdığı risaleye 'Isâmuddîn el-İsferâyînî (ö. 945/1538)'nin yazdığı şerh üzerine yazılmış haşiyedir. 1102/1691 yılında tamamlanmıştır. Müellif hattı nüshası GHB Ktp. 3957 nr.da kayıtlıdır.

17.Ta'likü Havâşî 'alâ Risâleti'l-Hanefiyye fi'l-Âdâb: 'Adududdin el-Îcî'nin âdâba dair eseri üzerine Muhammed el-Hanefî'nin yazdığı şerh üzerine yazılmış bir haşiyedir. Müellif hattı nüshası GHB Ktp. 3915 nr.da kayıtlıdır. 21 Cemaziyevvel 1102/20 Şubat 1691'de tamamlanmıştır (Fajic, 1999, C. 5, s. 259).

18.Şerhu Mirâti'l-Uşûl fî Şerhi Mirkâti'l-Vuşûl (Miftâhu'l-Huşûl): Molla Hüsrev'in *Mirkâtu'l-Vuşûl* adlı fıkha dair eserine yine Molla Hüsrev tarafından yazılan *Mirâtu'l-Uşûl* adlı şerh üzerine bir haşiyedir. Eyyûbîzâde, bu eseri tahsili esnasında kaleme aldığını ifade etmiştir. 1103/1691 yılında tamamlanmıştır. Bursalı Mehmed Tahir, bu şerhin Osmanlı ilim sahasında çok itibar gördüğünü söylemektedir (Bursalı, 1333/1914-15, C. 2, s. 30; K. Çelebî, 1941, C. 2, s. 1657; el-Murâdî, 1301/1883-84, C. 6, s. 219). Müellif hattı nüshası GHB Ktp. 3871 nr.da kayıtlıdır. HAZU Ktp. 1404 ve 1527 nr.da kayıtlı nüshaları vardır (Şabanović, 1960, s. 31; Ždralović, 1981, s. 124). Diğer nüshaları Süleymaniye Ktp. Süleymaniye 561, Hamidiye 440; Atıf Efendi Ktp. 690; Nurosmaniye Ktp. 1322 ve 1323; Ragıp Paşa Ktp. 003 ve 393; Damadzade Murat Molla Ktp. 716 nr.da kayıtlıdır. Elektronik kaynaklarda eserin ez-Zahiriyye Ktp. 2808 nr.da kayıtlı bir nüshasının daha olduğu yazmaktadır (CMİ, 2020).

Eserin tahkikine dair Abdulaziz b. Abdurrahman el-Belihid tarafından 2016 yılında Medine'de el-Cami'atu'l-İslâmiyye Üniversitesi'nde doktora çalışması yapılmıştır.

19.Şerhu'l-Muğnî fî'l-Uşûl (Fethu'l-Esrâr): Celaleddin Ömer el-Hüçendî (ö. 691/1292) tarafından fıkıh alanında te'lif edilen *Kitâbu'l-Muğnî fî Uşûl* adlı eser üzerine yazılan bir şerhtir. 29 Safer 1109 (16 Eylül 1697) tarihinde tamamlanmıştır. Müellif hattı nüshası GHB Ktp. 4027 nr.da kayıtlıdır. Süleymaniye Ktp. Halet Efendi 146 nr.da kayıtlı bir nüshası daha bulunmaktadır.

20.Şerhu'l-Muntehab fî'l-Uşûl (Muntecabu'l-Huşûl): Muhammed el-Husamî el-Ahşikaî (ö. 644/1247)'ye ait fıkıh alanında te'lif edilen *Muntehab fî Uşûli'l-Mezheb* adlı eserin şerhidir. Eyyûbîzâde, bu eseri yazmaya Rebiulevvel 1109 (Eylül 1697) tarihinde başlamış ve 13 Cemaziyelevvel 1110 (17 Kasım 1698) tarihinde tamamlamıştır. Müellif hattı nüshası GHB Ktp. 3858 nr.da kayıtlı olup bu nüshanın 1a varağında Eyyûbîzâde tarafından yazılan 24 eserin yer aldığı liste ile hocası Arapzade'nin şeceresine dair kayıt vardır. Diğer bir nüshası AH Ktp. 349 nr.da kayıtlıdır. Amir Ljubović, eserin Süleymaniye Ktp. Celal Ökten 131 nr.da kayıtlı bir nüshası daha olduğunu ifade etmektedir (Ljubović, 1995: C. 12, s. 34). Ancak bu yazma kütüphane kayıtlarında Eyyûbîzâde'ye nispet edilmesine rağmen Mustafa Sıtkı Karabeg el-Mostarî (ö. 1295/1878)'ye ait olan *Hidâdu'n-Nuşûl (Haşiye 'alâ Mirâti'l-Uşûl fî Şerhi Mirkâti'l-Vuşûl)* adlı eserin basma nüshasıdır (el-Mostarî, t.y., 1; Handžić, 1992, s. 188).

21.Şerhu Risâleti'l-Ferâ'id: Ebû'l-Berekât en-Nesefî (ö. 710/1310)'nin fera'id (İslam miras hukuku) ilmine dair risalesine yazılmış bir şerhtir. Müellif hattı nüshası GHB Ktp. 3860/2 nr.da kayıtlıdır (Dobrača, 2002, C. 2, s. 892-93; Şabanović, 1960, s. 34). GHB Ktp. 3860 nr.da kayıtlı yazmanın baş tarafında yazmadaki dört eserin isimleri yazılmıştır. Eser bu listede *Şerhu Risâleti Şâhibi'l-Medârik İmâmi'n-Nesefî* şeklinde yazılmıştır (Eyyûbîzâde, yz. 3860, 0b). Kaynaklarda eserin Riyad Merkezi Melik Faysal Ktp. 2268 nr.da kayıtlı bir nüshası daha olduğu yazmaktadır (MKF, 2020, nr. 111949).

22.Lubbu'l-Ferâ'id: Feraid ilmine dair bir eserdir. Amir Ljubović, GHB Ktp. 3860/1 nr.da *Lubbu'l-Ferâ'id* ve GHB Ktp. 3860/2 nr.da *Şerhu Lubbi'l-Ferâ'id* adlı eserlerin kayıtlı olduğunu belirtmektedir (Ljubović, 1995, C. 12, s.34). Hazim Šabanaović ise GHB Ktp. 3860 nr.da *Lubbu'l-Ferâ'id* ve 3860/1 nr.da *Şerhu Lubbi'l-Ferâ'id*'in adlı eserlerin kayıtlı olduğunu yazmaktadır (Şabanović, 1960, s. 34; Şabanović, 1973, s. 408). Ancak GHB Ktp. 3860 nr.da kayıtlı yazmanın ilk eserinin başında kırmızı mürekkep ile *Şerhu Lubbi'l-Ferâ'id* yazmaktadır. 1a varağının yan tarafına yazma mecmuada yer alan 4 eserin isimleri yazılmış olup birinci

eser *Şerhu Lubbi'l-Ferâ'id*'dir (Eyyûbîzâde, yz. 3860, 1a). GHB kataloğunda da yazmadaki ilk eser *Şerhu Lubbi'l-Ferâ'id* olarak geçmektedir (Dobrača, 2002, C. 2, s. 892-93).

23.Şerhu Lubbi'l-Ferâ'id: Eyyûbîzâde'nin ferâid ilmine dair kendi risalesine yazdığı şerhtir. Opijač, hocasının bu şerhi 9 günde tamamladığını yazmaktadır (Opijač, yz. 3858, 8a). Müellif hattı nüshası GHB Ktp. 3860/1 nr.da kayıtlıdır (Dobrača, 2002, C. 2, s. 892-93). GHB Ktp. 3860 nr.da kayıtlı yazmanın baş tarafında yazmadaki dört eserin isimleri yazılmıştır. Eser, bu listede *Şerhu Lubbi'l-Ferâ'id ilâ'l-Munâsaḥât* şeklinde yazılmıştır. Nüsha, eserin el-Munâsaḥât konusuna kadar olan kısmını içermektedir (Eyyûbîzâde, yz. 3860, 0b). Bir nüshası HAZU Ktp. 1565 nr.da kayıtlıdır (Ždralović, 1981, s. 129). Kaynaklarda eserin Riyad Merkezi Melik Faysal Ktp. 2268 nr.da kayıtlı bir nüshası olduğu yazmaktadır (MKF, 2020, nr. 111948).

24.Şerhu Tehzîbi'l-Mantıḳ ve'l-Kelâm (Tavdîhu Tehzîbi'l-Mantıḳ ve'l-Kelâm): et-Teftâzânî'nin mantığa dair *Tehzîbi'l-Mantıḳ ve'l-Kelâm* adlı eserinin şerhidir. Eyyûbîzâde'nin telif ettiği son eserdir. Opijač, hocasının 4 Receb 1118 (13 Eylül 1706)'da eseri tamamladığını, okumak için izin aldığını, istinsah etmeye başladığını ve 30 varağını yazdığı esnada hocasının 16 Rebiulahir 1119 (17 Temmuz 1707)'de vefat ettiğini söylemiştir (Opijač, yz. 3858, 8a). Müellif hattı OIS Ktp. 23 nr.da (eski nr. 1668) kayıtlıdır. 1992 yılındaki savaşta kütüphanedeki 5200 civarında yazma yok olmuş, geriye kalan 53 yazmanın bir tanesi de Eyyûbîzâde'nin müellif hattı nüshasıdır (Gazić, 2009, s. 63). Yazmanın başında Eyyûbîzâde'ye ait temellük kaydı ve mühür ile sonunda Opijač tarafından eserin müellif hattı olduğuna dair not, eserin vakıf kaydı ile Eyyûbîzâde'nin vefat tarihine dair Opijač'ın tarih düşürme sanatı ile verdiği iki şatıra dair notlar yer almaktadır (Eyyûbîzâde, yz. 23, 0a). Bir nüshası HAZU Ktp. 412 nr.da kayıtlıdır (Ždralović, 1981, s. 128).

İbrahim Opijač'ın Kaydettiği Eserler: Opijač, *Risâle fi Menâkibi's-Şeyh Yûyâ* adlı eserinde hocasına ait 27 eser saymıştır. Bu eserler arasında yukarıda verilen Eyyûbîzâde'nin kaydettiği eserlerde yer alıp da Opijač'ın saymadığı tek eser *Ta'lîku Havâşî Şerhi Risâleti'l-Mantıḳ li'l-Fenârî'dir*. Bunun yanında Opijač, risalesinde hocasının vermediği şu 4 eseri zikretmektedir (Opijač, yz. 3858, 7b-8b).

25.Şerh 'alâ'l-Luğati'l-Mevsûme bi's-Şâhidiyye (Ḥulla-i Manzûma): İbrahim Şâhidî Dede (ö. 957/1550)'nin yazdığı Farsça-Türkçe manzum sözlük olan *Tuḥfe-i Şâhidî* adlı sözlüğün şerhidir. Eyyûbîzâde'nin tek Türkçe eseridir. Rebiulevvel 1110 (Ağustos 1698)'da tamamlanmıştır. Eserin müellif hattı nüshası OIS Ktp. 4366 (60) nr.da kayıtlı idi ancak 1992 yılındaki savaşta saldırılar sonucu yok olmuştur. Diğer nüshaları Historijski Arhiv Sarajevo (HAS) Ktp. 222; GHB Ktp. 635, 1301, 2573, 6121, 2161 ve 8311 nr.da HAZU Ktp. 1443, 1992 nr.da kayıtlıdır. GHB Ktp. 8311 nr.da kayıtlı nüsha eserin sadece ilk 5 varaklık bölümünü ihtiva etmektedir (Ždralović, 1981, s. 121; Popara-Fajić, 2000, C, 7, s. 454-56; Popara, 2008, C. 16, s. 316-17; Popara: 2010, s. 313; Ćeman, 2011, s. 22).

26.Şerhu Risâle fi Âdâb li's-Seyyidi's-Şerîfi'l-Curcânî (Zubdetu'l-Âdâb): Opijač, bu eserle ilgili es-Seyyid eş-Şerîf'e âdâb ilmi üzerine bir şey yazdın mı? diye sorulduğunu, âdâb üzerine 10 satırlık bir yazı yazdım, diye cevap verdiğini, Eyyûbîzâde'nin bu eser üzerine olan şerhinin ise 4 varak olduğu şeklinde bir açıklama yapmıştır (Opijač, yz. 3858, 8a). Bir nüshası GHB Ktp. 4871/2 nr.da kayıtlı yazmanın 105b-108a varakları arasındadır. el-Ḥac Muhammed b. el-Ḥac Hasan Efendi Kûtlûvî el-Mostarî tarafından istinsah edilmiştir. Mustafa Jahić, GHB kataloğunda ve makalesinde bu eserin Necmeddin el-Kâtibî'nin er-

Risâletu's-Şemsiyye adlı eseri üzerine yazılmış haşiye üzerine te'lif edilmiş bir eser olduğunu ifade etmektedir (Jahić, 1999, C. 6, s. 64; Jahić, 1985, s. 48). Ancak *er-Risâletu's-Şemsiyye* mantık ilmi üzerinedir. Eyyûbîzâde'nin şerhi ise âdâb üzerinedir. Eyyûbîzâde, eserin mukaddimesinde el-Curcânî'nin sözünü açıklarken hamişe "fî Hâşiye 'alâ Şerhî'r-Risâleti's-Şemsiyye" notunu düşerek alıntı yaptığı kaynağın adını vermiştir. Bu not eserin adı olarak kabul edilmiş olmalıdır. Ancak eser, Opijač'ın bahsettiği gibi 4 varak olup Eyyûbîzâde, eserin hamişine Opijač'ın da bahsettiği "es-Seyyid'e âdâb üzerine bir şey yazdın mı diye soruldu, Âdâb üzerine bu sözü derledim dedi. İşte bu, onu şerhimizdir." notunu düşmüştür (Eyyûbîzâde, yz. 4871/2, 105b).

27.Şerhu Dîbâceti'l-Muhtaşari'l-Me'ânî: et-Teftâzânî'nin *Telhişu'l-Miftâh* üzerine yazdığı şerh olan *Muhtaşaru'l-Me'ânî* adlı eserin dibacesine yazdığı şerhtir. Müellif hattı nüshası GHB Ktp. 4099 nr.da kayıtlıdır. AH Ktp. 634 nr.da kayıtlı bir nüshası daha vardır (Hasandedic, 1974, s. 61). Amir Ljubović, HAZU Ktp. 446 nr.da kayıtlı bir nüshasının daha olduğunu ifade etmektedir. Ancak Muhamed Ždralović, Eyyûbîzâde'nin HAZU Ktp.de bulunan eserleriyle ilgili çalışmasında bu eserin nüshasından bahsetmemektedir (Ljubović, 1995, C. 12, s. 34).

28.Nefâisi'l-Mecâlis fi'l-Mev'iza: Eyyûbîzâde'nin vaazlarının toplandığı bir eserdir. GHB Ktp. 3650 nr.da kayıtlı yazmanın 1-2a varaklarında Eyyûbîzâde'nin vaaza dair bir eseri vardır. Nüshanın başında mev'izanın Yuyu el-Mostârî diye meşhur Mustafa Efendi'nin te'lifi olduğu ve yaklaşık 1190/1776'de istinsah edildiğine dair bir kayıt bulunmaktadır (Fajić, 1991, C. 3, s. 3).

Diğer Eserleri: Eyyûbîzâde ve Opijač'ın bahsettiği eserlerden başka Eyyûbîzâde'nin şu eserleri vardır:

29.Şerhu'l-'Avâmili'l-Mie: Abdulkâhîr el-Curcânî (ö. 471/1078-79)'nin irâb üzerine telif ettiği *el-'Avâmilu'l-Mie*, *el-'Avâmilu'l-Curcânî* veya *el-'Avâmilu'l-Âfik* olarak bilinen esere yapılan bir şerhtir. Eserin Süleymaniye Ktp. Bağdatlı Vehbi Efendi 1906, Kasıdecizâde Süleyman Sırrı 700/5; GHB Ktp. R-1795/6, R-5364/3; HAZU Ktp. 1566/2, 1984/3 ve Boşnjački Institut (BI) Ktp. 264/1 nr.da ve Atifa Sabrihafizović'in özel koleksiyonunda kayıtlı nüshaları bulunmaktadır. Kaynaklarda OIS Ktp. 57/50 nr.da kayıtlı nüshası olduğu yazmakta ise de 1992 yılındaki savaşta tahrip edilen kütüphanedeki diğer eserler ile birlikte yok olmuştur (Jahić, 1999, C. 6, s. 257; Ždralović, 1981, s. 131; Ždralović, 2002, s. 41; Nametak-Trako, 1997, C. 1, s. 214; Ćeman, 2011, s. 21).

Bu eser, Eyyûbîzâde ve Opijač'ın yazdığı kayıtlarda yer almamaktadır. Bu nedenle eserin Eyyûbîzâde'ye ait olmadığı düşünüldüğünden bazı kaynaklarda geçmemektedir. Ayrıca eserde müellifin adı diğer eserlerinin aksine el-Mostârî nisbesi olmadan sadece Mustafa b. Yusuf b. Murad olarak geçmektedir.

Eserin 1997 yılında yapılan BI Ktp. katalog çalışmasında daha önce bilinmeyen bir nüshası daha ortaya çıkarılmıştır. Katalogda BI Ktp. 264/1 nr.da kayıtlı bu nüshanın sonunda müellifin şöhreti olmamasından dolayı eserin küçümsememesini istediği ve eseri 15 günde tamamladığına dair notun yer aldığı yazmaktadır (Nametak & Trako, 1997, C. 1, s. 214).

Eser üzerine Amra Mulović, Saraybosna Üniversitesi'nde Regens u Sintaksi Arapskog Jezika u Djelu Mustafe Ejubovića-Şejh Juje (*Mustafa Ejubović-Şejh Jujo'nun Eserinde Yer Alan Arap Dili Sentaksındaki Âmiller*) adlı 2007 tarihli yüksek lisans çalışması yapmıştır.

Ayrıca Rasim Fırat Yalçın, İstanbul Üniversitesi'nde Mostarlı Mustafa Efendi ve Şerhu'l-Avâmî'l-Cürcanî Adlı Eseri (Metin-Tahkik) adlı 2013 tarihli yüksek lisans çalışması yapmıştır. Bu çalışmada eserin sadece Süleymaniye Kütüphanesinde bulunan iki nüshasından faydalanmıştır.

30. Hâşiyetu'l-Muhtaşar li Mevlâna Suleymân b. 'Abdirrahman el-Mağribî es-Semûnî: Hivzija Hasandedić, Mostar Fransisken Manastırı Ktp. Şarkiyat Koleksiyonu üzerine yaptığı bir çalışmada Eyyûbîzâde'nin ve Opijač'ın listesinde geçmeyen ancak Mostar Fransisken Manastırı Ktp. R-60 nr.da kayıtlı Eyyûbîzâde'nin müellif hattı nüshası olan bu eserini tespit etmiştir. Eser, Eyyûbîzâde'nin de şerh ettiği Esîruddin Mufaddall el-Ebherî'nin İsbâğûcî olarak da adlandırılan *Risâletu'l-Esîriyye* adlı eserine 'Alumuddin lakaplı Suleymân b. 'Abdurrahman el-Mağribî es-Semûnî'nin yazdığı muhtasar şerhi üzerine bir haşiyedir. Yazmanın 2a varağında Eyyûbîzâde'ye ait temellük kaydı ile 180a varağında eserin Perşembe akşamı, 4 Rebiulevvel 1099 (8 Ocak 1688)'de tamamlandığı ve te'lif edenin Mostar'dan Mustafa b. Yusuf, b. Murad olduğuna dair bir kayıt bulunmaktadır (Hasandedić, 1982, s. 163).

31. Ta'alik 'alâ Hâşiyeti'l-Kürdî ala Hâşiyetü Şerhi'l-Âdâb: es-Semerkandî'nin risalesine Kemaleddin Mesud er-Rûmî (ö. 905/1488)'nin yazdığı şerh üzerine Ebû'l-Feth Muhammed b. Ebî Sa'id'in yazdığı haşiyeye Abdurrahman el-Kürdî el-Amedî'nin yazdığı haşiyeye üzerine yazılmış bir ta'likdir. Eser kaynaklarda geçmemekte olup ilk defa GHB katalog çalışması ile tespit edilmiştir. GHB Ktp. 4617/1 nr.da kayıtlı nüshası müellif hattıdır (Fajic, 1999, C. 5, s. 235).

Bir-İki Varaklık Risaleleri: Eyyûbîzâde'nin bu eserler haricinde bir veya iki varaklık risaleleri de vardır. Eyyûbîzâde'nin çalışmanın devamında tahkiki ve incelemesi yapılan Arap dili ve belagatına dair telif ettiği az hacimli 3 risalesi vardır. Bu risaleler şunlardır:

1. *Risâle fî Beyânî İctimâ 'i'l-İsti'âreti'l-Tebe'iyye me'a't-Temsîliyye:*
2. *Risâle fî Keveni'l-Cumle Muṭlaḳan Ḥaberan li'l-Mubteda':*
3. *Risâle fî mâ Kâle el-Ḳuhistânî 'an İ'râbi 'İbâreti "Kitâbi't-Ṭahâre":*

Ayrıca AH Ktp. 547 nr.da kayıtlı yazmanın 201b ile 202a varakları arasında ve HAZU Ktp. 654 nr.da kayıtlı yazmanın 11b ve 12a varakları arasında Eyyûbîzâde'ye ait helal ve haram kavramlarının açıklanmasına dair bir risale vardır (Hasandedić, 1974, s. 62; Ždralović, 2002, s. 132).

Fetva ve Vaazları: Eyyûbîzâde'nin fetvaları farklı kişilerce yazma mecmualara kaydedilmiştir. İbrahim Opijač'ın kaydettiği 10 fetva, AH Ktp. 747 nr.da kayıtlı yazmanın 3a-4b varakları arasındadır. GHB Ktp. 3871, AH Ktp. 47, 51, 73, 279 ve HAZU Ktp. 86 nr.da kayıtlı yazmalarda Eyyûbîzâde'ye ait fetvalar bulunmaktadır (Hasandedić, 1974, s. 62, 67; Ždralović, 2002, s. 132).

Eyyûbîzâde'nin verdiği vaazlar da kaydedilmiştir. AH Ktp. 99 nr.da kayıtlı yazmanın 49b ile 54b varakları arasında Eyyûbîzâde'ye ait Cuma ve bayram namazlarında verdiği hutbeler vardır (Hasandedić, 1974, s. 61-62).

Eyyûbîzâde'ye Yanlılıkla Nispet Edilmiş Eser: Süleymaniye Ktp. Celal Ökten 131 nr.da kayıtlı basma nüshası olan *Hudâdu'n-Nuşûl (Haşiyetü 'alâ Mirâti'l-Uşûl fî Şerhi Mirkâti'l-Vuşûl)* adlı eser kütüphane kayıtlarında yanlılıkla Eyyûbîzâde'ye nispet edilmiştir. Mustafa Ćeman da eserin Eyyûbîzâde'ye ait olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Amir Ljubović,

Eyyûbîzâde'nin *Muntecabu'l-Huşûl* adlı eserinin bir nüshasının Süleymaniye Ktp. Celal Ökten 131 nr.da kayıtlı olduğunu yazmaktadır (Ljubović, 1995, C. 12, s. 34; Ćeman, 2011, s. 20).

Ancak eser incelendiğinde 1878 yılında Avusturya'nın Bosna'yı ilhak etmesi esnasında şehit düşen Mostar Müftüsü Mustafa Şıdķi Karabeg el-Mostarî tarafından 1292/1875-76'da telif edilen bir eser olduğu görülmüştür. Eser, 1316/1898'de Saraybosna Državna Štamparija matbasında 532 sayfa olarak basılmıştır (el-Mostarî, 1316/1898, s. 1; Handžić, 1992, s. 188; Šabanović, 1973, s. 587-88).

2. BÖLÜM: MUSTAFA EYYÛBÎZÂDE EL-MOSTARÎ'NİN ARAP DİLİ VE BELAGATINA DAİR ÜÇ RİSALESİNİN TAHKİKİ

1. Risâle fî Beyâni İctimâ'î'l-İsti'âreti'l-Tebe'iyye me'a't-Temsîliyye

Eserin Nüshaları: Tek varaklık bu eserin ikisi de müellif hattı nüshası olmak üzere tespit edilen iki nüshası vardır:

1. HAZU Ktp. 1410/1 nr.da 1b-2b varakları arasında kayıtlıdır. Müellif hattı nüshasıdır (Ždralović, 1981, s. 132). Tahkikte bu nüsha için kütüphane adının baş harfi olan (ك) rumuzu kullanılmıştır.

2. GHB Ktp. 4615/5 nr.da kayıtlı olup katalogda yazmanın 17b-18a varakları arasında olduğu yazmaktadır. Müellif hattı nüshası olup yazmadaki eserlerin hepsini Eyyûbîzâde istinsah etmiştir (Fajić, 1999, C. 5, s. 289, 291).

Ancak nüshayı temin ettiğimizde eserin olduğu varağının kopması nedeniyle 8a varağındaki *Risâle fî Âdâbi'l-Bahş* adlı eserin olduğu yere yanlışlıkla konularak tarandığı görülmüştür. Tahkikte bu nüsha için kütüphane adının baş harfi olan (ع) rumuzu kullanılmıştır.

Eserin İçeriği: İstiâre, Arap belagatında teşbihe mübalağa sağlamak ve bir şeyi kapalı bir biçimde teşbih etmek için hakiki manayı kastetmeye mâni bir karineye dayalı olarak gerçek mana ile mecazi mana arasındaki benzerlikten faydalanılarak bir ifadenin gerçek anlamı dışında kullanılması anlamına gelmektedir (es-Sekkâkî, 1987, s. 369; el-Kazvinî, 2003, s. 212; et-Teftâzânî, 2013, s. 578; el-Hâşimî, 1999, s. 258; Bolelli, 2016, s. 90; Pala & Durmuş, 2001, C. 23, s. 315-317).

İstiâre, benzetilen (musteâr leh) ifade ile benzeyen (muste'âr minh) ifadenin zikredilip zikredilmemesine göre değişik adlarla adlandırılmıştır. Sadece benzetilenin zikredildiği istiâreye tasrihiyye (açık), sadece benzeyenin zikredildiği istiâreye ise mekniyye (kapalı) denilmiştir. Ayrıca mesel (atasözü) gibi sembolik anlatımlarda benzeyenin zikredilmeyip benzetilenin birden çok özelliğinin terkib olarak zikredildiği istiâreye temsiliye denilmiştir. Diğer taraftan istiâre, benzeyen ifadenin yapısına göre asliyye ve tebeiyye olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. İfade, cins ve camid (türemeyen) olursa asliyye, cins olmayan ve muştak (türeyen) isim, fiil ve harf olursa tebeiyye olarak adlandırılmıştır. Bu istiâre çeşidine tebeiyye denilmesinin sebebi türeyen kelimelerin türediği kaynaklara, harflerin manalarının ise taalluk ettiklerine tabi olmasındandır. Harflerin manaları cuzî olup kendi başına benzeyen ve benzetilen anlamı taşıyan kullî mana aracılığı olmadan harflerde istiâre tasavvur edilemez (es-Sekkâkî, 1987, s. 374, 378, 380; el-Kazvinî, 2003, s. 213, 214, 226; et-Teftâzânî, 2013, s. 593-594, 597; el-Hâşimî, 1999, s. 266; Bolelli, 2016, s. 92, 105, 134; Pala&Durmuş, 2001, C. 23, s. 315-317).

Eser, Emir Timur'un sarayında Numan el-Ḥarezmî'nin hakemliğinde Sadeddin et-Teftâzânî (ö. 792/1390) ve es-Seyyid eş-Şerîf el-Curcânî (ö. 816/1413) arasında geçen meşhur münazaranın konusu olan ﴿أُولَئِكَ عَلَىٰ هُدًى مِّن رَّبِّهِمْ...﴾ [Kur'ân-ı Kerim, 2: 5] (*İşte onlar Rab'lerinden (gelen) bir doğru yol üzeredirler...*) ayetinde على kelimesinde istiâre-i temsiliyye ve istiâre-i tebeyyenin bir arada bulunup bulunamayacağına dair ihtilafı ele almaktadır.

el-Âlûsî, et-Teftâzânî'nin mağlup ilan edildiği bu münazarayı Sibeveyh'in Yahyâ el-Bermekî'nin meclisinde el-Kisâî'ye karşı haksız bir şekilde mağlup ilan edilmesine benzetmiştir. Bu münazarada ele alınan ihtilaf daha sonra gelen âlimler arasında uzun yıllar boyunca devam etmiş ve âlimlerin çoğunluğu et-Teftâzânî'nin görüşünü haklı bulmuştur (el-Âlûsî, 1314/1896-97, s. 109-15; el-Âlûsî, 1353/1934-35, C. 1, s. 124; Özen, 2011, C. 40, s. 303).

Eyyûbîzâde, et-Teftâzânî'nin ez-Zemaḥşerî (ö. 538/1144)'ye ait el-Keşşâf adlı eserde geçen ifadelerinden hareketle istiâre-i temsiliyyede benzemenin iki tarafının terki olma zorunda olmadığını, istiâre-i tebeyyenin iki tarafı gibi müfred de olabileceğini, bu hükümle ﴿أُولَئِكَ عَلَىٰ هُدًى مِّن رَّبِّهِمْ...﴾ [Kur'ân-ı Kerim, 2: 5] (*İşte onlar Rab'lerinden (gelen) bir doğru yol üzeredirler...*) ayetinde على kelimesinde istiâre-i temsiliyye ve istiâre-i tebeyyenin bir arada bulunmasına cevaz verdiğini ifade etmiştir.

et-Teftâzânî, *Hâşiyetu'l-Keşşâf* adlı eserinde görüşlerini şöyle açıklamaktadır: ez-Zemaḥşerî'nin bahse konu ayet hakkında ومعنى الاستعلاء مثل (üstte olma manası temsilidir) açıklamasından hareketle على kelimesi, harf-i cer olmasından dolayı istiâre-i tebeyyedir ve benzeme ilgisinin çeşitli yönlerden oluşmasından dolayı da istiâre-i temsiliyyedir. Çünkü müminlerin halleri هدى (hidayet) konusunda bir şeyin üzerinde olan veya üzerine binen kişinin yerleşmesine benzetilmekte ve hidayet, onlar için binilen şey yerine kullanılacak kelimenin sıfatı şeklinde gelmiştir. Aynı şekilde وَأَرْكَ تَقَدَّمَ رَجُلًا وَتَوَخَّرَ أُخْرَى (Seni bir ayağını öne atarken diğerini geri çeker bir halde görüyorum) örneğindeki kelimelerin tekilinde istiâre olmayıp cümlenin hepsinde istiâre-i temsiliyye vardır (et-Teftâzânî, yz. 190, 28a).

et-Teftâzânî, karşı görüşü savunanların öne sürdüğü harf ile yapılan istiâre-i tebeyyeye ait benzemenin taraflarının murekkeb olması gerektiğinden istiâre-i temsiliyye ile birarada gelemeyeceği ile harfi cerrin manasının bağlı olduğu kelimenin sadece müfred olabileceği şeklindeki gerekçeler hakkında ilgili temsilin yapısının bir durumun tamamını başka bir durumun tamamına benzetme olduğunu ve birden çok şeyden oluşması gerektiğini, bu durumun da harfin manasına bağlı olması ile çelişki oluşturmadığını ifade etmiştir (et-Teftâzânî, yz. 190, 28a).

Müellif, es-Seyyid eş-Şerîf el-Curcânî'nin bu görüş hakkında istiâre-i temsiliyyenin terki olması, istiâre-i tebeyyenin ise masdar ve harflerden meydana geldiği için müfred olması gerektiğini, bu çelişki nedeniyle et-Teftâzânî'nin على kelimesinde istiâre-i temsiliyye ve istiâre-i tebeyyenin birarada olduğu görüşünün aksine bu iki istiârenin bir arada bulunamayacağını ifade ettiğini ve *Hâşiyetu 'ale'l-Muṭavvel* adlı eserinde et-Teftâzânî ile aralarında geçen münazaradan bahsettiğini (el-Curcânî, 2007, s. 381) söylemektedir.

Daha sonra müellif, el-Curcânî'nin bu ayetteki istiâre hakkında yazdığı 3 farklı ihtimali aktarmaktadır: İlk ihtimale göre الهدى (hidayet) kelimesinin المركب (binek)'e benzemesi ile istiâre-i mekniyye oluşacağı, ikinci ihtimale göre muttakilerin hidayete sarılı olmaları, binicinin üstte ve hâkim bir şekilde olmasına benzemesiyle على kelimesinde istiâre-i tebeyye oluşacağı, üçüncü ihtimale göre المتقي والهدى وتمسك به (takva, hidayet ve sarılma) kelimelerinden oluşan yapının الراكب والمركوب واعتلائه (binici, binek ve hâkim olarak üstte olma)

kelimelerinden oluşan yapıya benzemesiyle istiâre-i temsiliyye oluşacağıdır (el-Curcânî, 2007, s. 384).

Ardından müellif, el-Curcânî'nin konu ile ilgili şu görüşlerini aktarmaya devam etmektedir: İkinci yapıya delalet eden lafızların hepsi, birinci yapı kastedilerek söylenmesi gerekir. Ve böylece bu lafızların hepsi çok çeşitli yönlerden oluşan bir istiâre-i temsiliyye olacaktır. Bu şekilde bu lafızlarda bir değişiklik olmayacaktır. Bu durum, *تَقَدَّمَ رَجُلًا وَتَوَخَّرَ أُخْرَى* cümlesinde oluşan istiâre gibi olacaktır. Böylece *تَقَدَّمَ* kelimesinde istiâre-i tebeyye olmadığı gibi *على* kelimesinde de istiâre-i tebeyye olmayacaktır. ez-Zemaşşerî'nin bu lafızlarda (ayetin lafızları) sadece *على* kelimesini kullanmasının sebebi ise onun, bu durumların (binici, binek ve hakim olarak üstte olma) temel manasını kapsamasıdır (el-Curcânî, 2007, s. 385).

Müellif, et-Teftâzânî'nin de tercihi olduğu gibi eğer bu lafızlar arasından sadece *على* kelimesi ile yetinilirse terkinin benzemenin kendisinde değil benzeme tarafının kaynağında oluşacağını ve her iki istiârenin bir arada olabileceğini, *تَقَدَّمَ* örneğinde açıkça istiâre-i tebeyye olduğunun söylenmemesinin sebebi ise benzemenin hem kendisinde hem de kaynağında terkinin oluşturulması olduğunu, ayette istiâre-i temsiliyye olduğu kabul edildikten sonra *على* kelimesinde de istiâre-i tebeyye olduğunun açıklanmaması, *على* kelimesinde istiâre-i tebeyye olmadığı anlamına gelmeyeceğini ifade etmiştir.

Müellif ayrıca el-Curcânî'nin "*على kelimesinin bu terkinde tek başına istiâre edilmesinin doğru bir yönü yoktur. Çünkü bu terkin, ne على kelimesinin manası ne de onun manasına bağlı bir şey değilken ondan istiâre nasıl mümkün olabilir ki?*" (el-Curcânî, 2007, s. 385) sözünün doğru olmadığını söylemektedir.

Daha sonra müellif, el-Curcânî'nin, "*Bazı lafızlarla yetinmenin faydası ibarenin kısılması ve bir yönden tebeyye diğer bir yönden ise temsiliyye olma ihtimallerinin çoğalmasındır. Ama istiârenin, terkinin bütünlüğünde olduğu söylenirse o zaman sadece istiâre-i temsiliyye ihtimali olurdu*" (el-Curcânî, 2007, s. 389) sözü hakkında ise âlimlerin görüşlerinde istiâre-i tebeyye ile istiâre-i temsiliyye aynı kelimedeki olamayacağına dair net bir ifade yokken neden bir arada bulunamayacağını sorarak eleştiri getirmekte ve ez-Zemaşşerî'nin sözünün bu durumun caiz olduğuna işaret ettiğini söylemektedir.

Müellif, Şerafeddin et-Tîbî (ö. 743/1343), Ekmeleddin Muhammed el-Babertî (ö. 786/1384) ve İmâduddin Yahya b. el-Kâsım el-Alevî el-Yemenî (ö. 750/1349)'nin iki istiârenin bir arada oluşmasına cevaz verdiğini, âlimlerin ittifakı ile bu konuda kati bir delil olduğunu söyleyerek risalesini tamamlamıştır. Konu hakkında bazı âlimlerin görüşleri ise şöyledir:

Şerafeddin et-Tîbî, *Hâşiye ale'l-Keşşâf (Futûhu'l-Ğayb)* adlı eserinde bahse konudaki istiâre-i tebeyyenin temsiliyye de olduğuna delalet eden şeyin tümevarım olduğunu, bu iki istiârenin bir arada olmasına bir örnek olarak es-Sekkâkî'nin *el-Miftâh* adlı eserinde *لعل* kelimesinde istiâre-i tebeyye ve istiâre-i temsiliyyenin bir arada olmasının cevazına işaret ettiğini ifade etmiştir (et-Tîbî, 2013, C. 2, s. 109).

Alaaddin Musannifek el-Bestâmî (ö. 875/1470), *Hâşiye 'ale'l-Muṭavvel* adlı eserinde et-Teftazanin sözlerinin yanlış anlaşıldığı için bu ihtilafın meydana geldiğini, ez-Zemaşşerî'nin *el-Keşşâf* taki *معنى الاستعلاء* (üstte olma manası) açıklamasının istiâre-i tebeyyeye bir işaret olduğunu, *مثلا* ifadesi ile de istiâre-i temsiliyye bir işaret olduğunu ifade etmektedir (Eldih, 2019, C. 4, s. 235-38).

Muhyiddin b. Muhammed el-Fenârî (ö. 954/1548), *Hâşiye 'ala Şerhi Miftaḥi'l- Ulûm li's-Seyyidi's-Şerif* adlı eserinde belagat ilminin hassas bir konu olduğunu, bu ilimle uğraşmak için güçlü bir zekaya, sağlam bir zevke ve temiz bir fitrata sahip olmak gerektiğini söyledikten sonra birkaç yönden oluşan benzemenin hem müfred hem de harf olabileceğini ifade ederek et-Teftâzânî'nin görüşünü destelemekte ve *el-Keşşâf* ve *el-Miftâh*'ta harfte istiâre-i tebeiyye ve temsiliyenin bir arada olmasının cevazına işaret edildiğini belirterek büyük âlimlerin bulunduğu bir mecliste böyle bir münakaşanın fasid olduğunu belirtmiştir (Abdelaal, 2017, s. 373, 408).

Eserin Tahkikli Metni:

رسالة في بيان اجتماع الاستعارة التبعية مع التمثيلية

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لوليه والصلاة على نبيه محمد وآله، وبعد:

فهذه كلمات في بيان اجتماع الاستعارة التبعية مع التمثيلية في لفظ واحد وقد التقى فيه البحران الزاخران¹ بينهما برزخ لا يبغيان أحدهما أستاذ عالمي العالم نتيجة علماء العرب والعجم العلامة الرياني والبحر الصمداني سعد الملة والدين التفتازاني تغمد الله تعالى بغفرانه وأسكنه بحبوحة جنانه والآخر سيّد المحققين وسند المدققين الشريف الجرجاني أسكنه الله في جنة مفتحة الأزهار وأركنه في كتّة تجري من تحتها الأنهار.

فجوّز العلامة التفتازاني الاجتماع بينهما بناء على أنّ التركيب لا يلزم أنّ يكون في طرفي التشبيه التمثيلي بل قد يكونان مفردين كطرفي الاستعارة التبعية وإنّما التركيب في الاستعارة التمثيلية في مأخذ الطرف لا فيه نفسه ولهذا حكم بإمكان اجتماع الاستعارتين في كلمة "على" في قوله تعالى: ﴿أُولَئِكَ عَلَىٰ هُدًى مِنْ رَبِّهِمْ...﴾ [البقرة، 5/2] ومتابعته ظاهر عبارة الكشف^{2,3}.

والسيّد الشريف فرّع التنافي بين الاستعارة التبعية والتمثيل على وجوب تركّب الطرف في التمثيل ووجوب إفراده في استعارة التبعية، لأنّه يعتبر في المصادر ومتعلقات الحروف ابتداء وكلها مفردات. وشتّع⁴ على العلامة التفتازاني في جعله في كلمة "على" استعارة تبعية وتمثيلاً وقد وقع بينهما، فنظره فيه مذكورة في حواشي شرح التلخيص⁵.

ثمّ قال السيّد الشريف ولعلّك تشتهي الآن زيادة تحقيق وتوضيح في البيان، فنقول: إنّ قوله تعالى ﴿أُولَئِكَ عَلَىٰ هُدًى...﴾ [البقرة، 5/2] يحتمل وجوها ثلاثة:

أحدها أن يشبّه "الهدى" بالمركب الموصل إلى المقصد، فيثبت له بعض لوازمه وهو الاعتلاء على طريقة الاستعارة بالكناية. وهو الذي اختاره السكاكي حيث ردّ التبعية إلى المكنية.

وثانيها أن يشبّه "تمسك المتّقين بالهدى" باعتلاء الراكب في التمكن والاستقرار، وحينئذ تكون كلمة "على" استعارة تبعية. وثالثها أنّ تشبّه هيئة مركّبة من "المتقي والهدى وتمسك به" ثابتاً مستقرّاً عليه بهيئة [ب/1] مركّبة من "الراكب والمركوب واعتلائه" متمكناً منه.

وعلى هذا ينبغي أنّ يذكر جميع الألفاظ الدالة على الهيئة الثانية، ويراد بها الهيئة الأولى، فيكون مجموع تلك الألفاظ استعارة تمثيلية كلّ واحد من طرفيها منتزعة من أمور متعدّدة، فلا يكون في شيء من مفردات تلك الألفاظ تصرف بحسب هذه الاستعارة، بل هي على حالها كما اعترفوا به كلّهم في: «[أراك] تقدّم رجلاً وتؤخّر أخرى»⁶، فلا استعارة حينئذ في كلمة "على" حتّى تكون تبعية كما لا استعارة تبعية في "تقدّم" مثلاً إلا أنّه اقتصر من تلك الألفاظ على ذكر كلمة "على"، لأنّ الاعتلاء هو العمدة في

¹ هامش في غ: "زخر الوادي امتدّ جدّاً وارتفع وبحر زاخر (مختار صحاح)".

² انظر: الزمخشري، الكشف، 40.

³ قال التفتازاني: قوله "ومعنى الاستعلاء مثل" أي تمثيل وتصوير لتمكّنهم من الهدى يعني أنّ هذه استعارة تبعية تمثيلاً: أمّا التبعية، فلجربانها أولاً في متعلّق معنى الحرف، وتبعيتها في الحرف. وأمّا التمثيل، فلكون كلّ من طرفي التشبيه حالة منتزعة من عدّة أمور، لأنّ شُبّهت حالهم في آصافهم بالهدى على سبيل التمكن والاستقرار بحال من اعلى الشيء وركبه... لأنّ نقول ليس مقصود المصنّف بالمثل وتشبيه الحال بالحال غلاً ما ذكرتم لأنّ يكون من قبيل: «أراك تقدّم رجلاً وتؤخّر أخرى» من حيث لا استعارة في شيء من المفردات أي منحوه لا حاجة إلى كلمة أي والمقصود أنّ من ربهم صفة هدى وفسره بالطف والتوفيق لا كما هو رأي الجماعة أنّه يخلق الهدى. [من الهامش]: لا يقال الاستعارة التبعية الحرفية لا تكون تمثيلية لأنّ يستلزم يكون كلّ من الطرفين مكباً ومتعلّقاً معنالحرف لا يكون إلا مفرداً، لأنّ نقول كلنا المقدمين في حيز المنع، فإنّ مبنى التمثيل على تشبيه الحالة بالحالة، بل وصف صورة منتزعة من عدّة أمور بوصف صورة لهدى ولا يوجب إلا اعتبار التعدّد في المأخذ لا فيه نفسه ولا ينافي كونه متعلّقاً معنى الحرف. انظر: التفتازاني، حاشية الكشف، مكتبة كوبرولي، فاضل أحمد باشا، ر. 190، و. 28/أ.

⁴ هامش في ك: "أي السيّد الشريف (منه)".

⁵ انظر: السيد الشريف الجرجاني، الحاشية على المطول، 382.

⁶ كتبه يزيد بن الوليد، إلى مروان بن محمد: انظر: الجاحظ، البيان والتبيين، 302/1؛ ابن قتيبة، أدب الكاتب، 20.

الصورة المنتزعة من الراكب والمركوب واستقراره عليه، فبدلَ بمعونة قرائن الأحوال على أنّ سائر الألفاظ الدالة على سائر أجزاء هذه الصورة منوية في الإرادة، فتكون في حكم الملفوظة هذا كلامه^{7,8}.

أقول إذا اقتصر من تلك الألفاظ على ذكر كلمة "على" تكون التركيب في مأخذ الطرف لا فيه نفسه كما هو مختار العلامة التفتازاني، فيمكن الاجتماع بينهما⁹ وأما عدم تصريحهم بالاستعارة التبعية في تقدّم مثلاً فإنّما هو باعتبار أنّ التركيب في الطرف كما في المأخذ. ولا يلزم من عدم التصريح بالتبعية فيه¹⁰ أنّ لا تكون التبعية في كلمة على على تقدّم اعتبار التمثيلية فيها.

وأما قوله¹¹: لا مسامح لأنّ يقال: استعيرت كلمة "على" وحدها من هذه الصورة، لأنّ هذه الصورة ليست معنى "على" ولا متعلّق معناها، فكيف تستعار هي¹² منها؟ فممنوع. كيف و"الاعتلاء" في هذه الصورة معنى "على" ومتعلّق معناها وهو المطلوب وإن لم تكن هذه الصورة برمتها معنى على ومتعلّق معناها.

وأما قوله¹⁴: والفائدة في الاقتصار على بعض الألفاظ الاختصار في العبارة، وتكثر احتمالاتها بأنّ يحمل تارة على التبعية، وأخرى على التمثيلية، ولو صرح بالكلّ تعيّن التمثيلية إلى غير ذلك من الفوائد^{15,16}.

ففيه أنّه لم لا يجوز أنّ يحمل على التبعية عند الحمل على التمثيلية حتّى تجتمعا كيف ولا تصريح في كلام القوم بالمنع عن الاجتماع في كلّ موضع مع أنّ كلام صاحب الكشّاف مشعر بالجواز¹⁷ حيث قال عند قوله تعالى: ﴿أُولَئِكَ عَلَى هُدًى مِنْ رَبِّهِمْ...﴾ [البقرة، 5/2] ومعنى الاستعلاء في قوله تعالى: ﴿أُولَئِكَ عَلَى هُدًى مِنْ رَبِّهِمْ...﴾ [البقرة، 5/2] مثل لتمكّنهم من الهدى واستقرارهم عليه [2/1] وتمسّكهم به، شُبّهت حالهم بحال من اعتلى الشيء وركبه، انتهى كلامه¹⁸.

وصرح بجواز الاجتماع بينهما العلامة الطيّبي¹⁹ والشيخ أكمل الدين²⁰ من شراح الكشّاف والفاضل اليميني²¹ فهم الاجتماع بينهما من عبارة المفتاح فحينئذ وقع الاتفاق بين المحقّقين²² في جواز الاجتماع، فصار حجّة قاطعة لنا وهذا آخر ما أوردناه والحمد لله على كلّ حال سوّدناه على سبيل الإجمال حذرا عن الإملال.

وأنا الفقير أضعف العباد مصطفى بن يوسف بن مراد غفر الله ذنوبهم وستر عيوبهم يوم التناد بحرمة محمّد وآله للأمجاد [ب/2].

2. Risâle fi Kevni'l-Cumle Muṭlaḳan Ḥabaran li'l-Mubteda'

Eserin Nüshaları: Tek varaklık bu eserin, birisi müellif hattı nüshası olmak üzere tespit edilen iki nüshası vardır:

1. Eserin müellif hattı nüshası HAZU Ktp. 1410/2 nr.da 3a-3b vr. arasında kayıtlıdır (Ždralović, 1981, s. 132). Tahkikte bu nüsha için (ك) rumuzu kullanılmıştır.

2. Eserin, GHB Ktp. R-4611/2 nr.da 211b-212a varakları arasında kayıtlı bir nüshası daha vardır. Eser, kütüphane kayıtlarında *ar-Risâlâ fi Kawn al-Ġumla Muṭlaḳan Ḥabaran li al-Mubtada'* şeklinde kaydedilmiştir (Jahić, 1999, C. 6, s. 375). Tahkikte bu nüsha için (غ) rumuzu kullanılmıştır.

⁷ هامش في غ: "أي كلام السيّد الشريف (منه)".

⁸ انظر: السيد الشريف الجرجاني، الحاشية على المطول، 385.

⁹ هامش في غ: "أي بين الاستعارة التمثيلية والتبعية (منه)".

¹⁰ هامش في غ: "أي في تقدّم".

¹¹ هامش في غ: "أي السيّد الشريف في حاشيته على المطول (منه)".

¹² هامش في غ: "أي على (منه)".

¹³ انظر: السيد الشريف الجرجاني، الحاشية على المطول، 385.

¹⁴ هامش في غ: "أي السيّد الشريف (منه)".

¹⁵ هامش في غ: "مثل كونه عمدة (منه)".

¹⁶ انظر: السيد الشريف الجرجاني، الحاشية على المطول، 389.

¹⁷ هامش في غ: "أي جواز الاجتماع بينهما (منه)".

¹⁸ انظر: الزمخشري، الكشّاف، 40.

¹⁹ انظر: شرف الدين الحسين بن عبد الله الطيّبي، فتوح الغيب، 109/2.

²⁰ انظر: أكمل الدين البابرّي، حاشية الكشّاف (مخ)، مكتبة كوبرولي، فاضل أحمد باشا، ر. 194، ر. 20/ب.

²¹ انظر: عماد الدين يحيى بن القاسم اليميني، تحفة الأشراف (مخ)، جامعة الملك سعود، ر. 2135، و. 17/ب.

²² لمزيد من المعلومات انظر: السالكوتي، حاشية على المطول، 518-519؛ الألوسي، روح المعاني، 124/1؛ الألوسي، الأجوبة العرفية، 108-116؛

E. Elbera (2019). Musannifek'in haşiye 'ale'l-mutavvel adlı eserinin tahkiki (C. 4.) (Yüksek lisans tezi). Erişim Adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/> s. 235-38; F. E. B. Abdelaal (2017). Haşiye ala şerhi miiftahu'l-ulum li's-Seyyidi'ş-Şerif adlı eserinin tahkiki (Yayımlanmış yüksek lisans tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya. s. 373, 408.

Eserin İçeriği: Arap belagatında söz, “haber” (bildirme) ve “inşâ” (istek) olmak üzere ikiye ayrılır. İhbarî ifade, sözün söylendiği anda mevcut olan veya mevcut olacak bir şeye delalet için kullanılırken inşâî ifade, sözün söylendiği anda mevcut olmayıp anlamını telaffuzu ile oluşturan ifade için kullanılmaktadır. Haber, doğru veya yalan ihtimali taşırken inşâ, doğru veya yalan ihtimali taşımaz. İnşa cümlesi, bir isteğe delalet eden “*talebî inşâ*” ve bir isteğe delalet etmeyen “*gayri talebî inşâ*” olmak üzere ikiye ayrılır. *Talebî inşâ*'nın çeşitleri emir, nehy, istifham, temenni ve nida gibi ifadeler iken *gayri talebî inşâ*'nın çeşitleri mukarebe fiilleri, medh ve zem fiilleri, taaccüb, yemin, akd sigası, lealle, rubbe ve kem-i haberiyye gibi ifadelerdir (es-Sekkâkî, 1987, s. 164-165; el-Kazvinî, 2003, s. 108; et-Teftâzânî, 2013, s. 406; Bolelli, 2016, s. 229; Görgün, 2000, C. 12, s. 339).

Eser, ilk risalede ele alınan konu gibi et-Teftâzânî ve el-Curcânî arasındaki ihtilafı birçok meseleden biri olan inşâ cümlesinin muhtedaya te'vil (gizli anlamını ortaya çıkarma) olmadan haber olup olamayacağı hakkındadır.

Bu ihtilaf, Mestcizade Abdulah Efendi (ö. 1150/1737)'nin et-Teftâzânî ve el-Curcânî arasındaki 24 ihtilafa yer veren *İhtilâfu's-Seyyid ve's-Sadeddin* adlı eserinde 18. ihtilaf olarak verilmiştir (Mestcizade, 1278/1861, s. 38-39).

Eyyûbîzâde eserine risalenin konusuna dair: “*Bu kelimeler, cümlelerin sınırlama olmadan muhtedanın haberi oluşuna dair tercih edilen görüşün beyanı hakkındadır*” anlamındaki cümle ile giriş yapmış ve hemen arkasından bu konu hakkında Sadeddin et-Teftâzânî (ö. 792/1390) ve es-Seyyid eş-Şerîf el-Curcânî (ö. 816/1413) arasında ihtilaf olduğunu ifade etmiştir.

Müellif, et-Teftâzânî'nin meşhur olan görüş te'vil ile olması iken inşâ cümlesinin muhtedaya te'vilsiz haber oluşuna cevaz verdiğini, el-Curcânî'nin ise *Şerhu'l-Miftâh*'da: “*Muhtedaya ait haberin, muhtedanın hallerinden biri olduğunun ve aralarında nispet oluşturulmuş olsun veya olmasın muhtedaya nispet edildiğinin anlaşılması gerekir. Şüphesiz (زيداً اضربه) örneğindeki (اضرب) sözü, (زيد) in hallerinden biri değildir. Eğer (اضرب زيداً) örneğindeki gibi belirgin bir şekilde olursa veya (اضربه) sözünden onun dayak yemek için emredilmeyi hak ettiği te'vil edilirse bu sözün (زيد) e ait bir hal olduğu anlaşılabilir olur.*” sözüyle et-Teftâzânî'ye itirazda bulunduğunu söylemektedir.

et-Teftâzânî, *Şerhu'l-Miftâh*'da talebî ve gayri talebî inşâ cümlesinin birçok sözde haber olarak geldiğini, âlimlerin bahsettiği cümlelerin te'vil edilmesi hususunun zorunlu olmadığını, bilakis muhtedayı mahsus yapan medh ve zem cümlesi ile dua cümlesinde talebî inşâ cümlesinin haber olarak geldiğini söylemekte ve ﴿... بَلْ أَنْتُمْ لَا مَرْحَبًا بِكُمْ...﴾ [Kur'ân-ı Kerim, 38: 60] (...Hayır, size rahat ve huzur olmasın...) ayeti ile متى القتال؟ كيف الحال؟ vb. soru cümlelerini örnek vermektedir (et-Teftâzânî, yz. FB 48, 54b-55a).

Müellif, iki alim arasındaki bu ihtilafı ifade ettikten sonra İbnu'l-Hâcib (ö. 646/1249)'in *el-Kâfiye* adlı eserindeki *الخبير قد يكون جملة (Haber, cümle olabilir)* ifadesinden hareketle haberin müfred olabileceği gibi cümle de olabileceğini ancak bu ifadedeki *قد يكون (olabilir)* ibaresindeki *قد* kelimesinin işaret ettiği üzere haberin müfred oluşunun asıl olduğunu söylemektedir.

Müellif daha sonra İşâmuddîn el-İsferâyînî (ö. 945/1538)'nin *Şerhu'l-Kâfiye* adlı eserinde konu hakkındaki İbnu'l-Hacib'in Ebû Bekir el-Enbârî (ö. 328/940) ve bazı Kufelilerin aksine cümleyi haber cümlesi olmakla sınırlandırmadığına, el-Enbârî ve bazı Kufelilerin inşâ cümlesinin haber olamayacağına dair iddialarının hükümsüz olduğunu

haber ve inşâ arasında zıtlık olduğunu ileri sürmelerinden anlaşıldığına, muhtedaya ait haberin inşânın kısmı olduğu konusunda yanlışlığa düştüklerine ve haber lafzının belagat ve nahivde ortak kullanımının onları yanlışlığa düşürdüğüne dair açıklamalarını aktarmaktadır.

Ayrıca müellif, ‘İşâmuddin el-İsferâyî’nin na‘t bahsinde İbnu’l-Ĥâcib’in cümleyi haber için genelleştirdiğini ve böylece (زيدٌ اضرته) inşâ cümlesine te’vilsiz cevaz verdiğini söylemektedir. Müellif, ‘İşâmuddin’in neticede cümleden muradın ister haber ister inşâ olsun te’vil olmaksızın mutlak (sınırlama olmadan/genel) olduğunu söylediğini ve bu görüşünün doğru olduğunu ifade etmektedir. Ardından el-Enbârî ve bazı Kufelilerin haberin te’vil olmadan inşâ cümlesi olamayacağını söylediğini, et-Teftâzânî’nin ise mezkur ayetteki dua ifadesini ve (نعم الرجل زيدٌ) örneğindeki medh ifadesini inşâ cümlesinin haber oluşuna örnek olarak verdiğini ifade etmektedir.

el-Curcânî, *Şerhu’l-Miftâh* eserinde et-Teftâzânî’yi kastederek bazı âlimlerin inşâ cümlesinin muhtedaya te’vilsiz haber olabileceğine cevaz verdiğini, ancak âlimler arasındaki meşhur görüşün inşâ cümlesinin te’vil ile haber olabileceği yönünde olduğunu, haberin cümlede muhtedanın hallerinden biri olduğunun ve ona ait olduğunun anlaşılması gerektiğini söyledikten sonra bahsi geçen ayetin buna göre değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmiştir (Çelik, 2009, s. 139).

Ancak er-Rađî el-Esterâbâdî (ö. 688/1289) de el-Curcânî’nin aksine et-Teftâzânî gibi inşâ (talebiyye) cümlesinin haber oluşuna cevaz vermektedir. er-Rađî ayrıca el-Enbârî ve bazı Kufelilerin haberin, doğru ve yalan ihtimali taşıyan şey olduğu ve bu nedenle haberin, talebiyye (inşâ) cümlesi olamayacağına dair görüşlerinin doğru olmadığını, haber lafzının bu yanlış anlamaya sebep olduğunu, nahivcilerin nezdinde haberden muradın doğru veya yalan ihtimali taşıyan şey olmadığını ve (أزيدٌ عندك؟) örneğinde doğru ve yalan ihtimali taşımamasına rağmen zarfı haber olarak tanımladıklarını, onlara göre haberin İbnu’l-Hacib’in tarif ettiği gibi olduğunu ve mezkur ayetin talebiyye cümlesinin haber oluşuna delil olduğunu ifade etmektedir (er-Radi, 1993, C. 1, s. 267).

Müellif, inşâ cümlesinin te’vil ile haber olabileceğini düşünen âlimlere göre (بل أنتم) sözünün (لا مرحبا بكم) hakkında ve (زيد) sözünün de (نعم الرجل) hakkında söylenmiş anlamına geleceğini ve bunun ise zorlama bir değerlendirme olduğunu ifade etmektedir.

Müellif, Molla Abdulgafûr el-Lârî (ö. 912/1506)’nin Nureddin Mollâ Câmî (ö. 898/1492)’ye ait *el-Fevâ’idu’d-Diyâiyye* üzerine yazdığı haşiyesinde İbnu’l-Ĥâcib’in “haber, cümle olabilir” ifadesi ile haberi, haber cümlesi olmakla sınırlandırmadığını ve inşâ cümlesinin kase m cümlesi olsa bile muhtedaya haber olabileceğine dair nahivcilerin genelini görüşünü takip ettiğini ve onlardan bazılarının faydasız şeylerle softalık yapanları engellediğini ve el-Curcânî’nin haberin muhtedanın hallerinden birisi olması gerektiği ve inşânın ancak te’vil ile onun hallerinden biri olacağı iddiasında tutucu olanları takip ettiğine dair görüşlerini aktarmaktadır.

Müellif, et-Teftâzânî’nin açıklamalarının âlimlerin geneline tercih edildikten görüş haline geldiğini, es-Seyyid eş-Şerîf el-Curcânî’nin bir görüşün tercih edilen görüş olması akıl gereğince peşinden gitmeyi gerektiren bir husus olmadığına dair düşüncesi ile mezkur ayeti te’vil ederek örnek vermesinin zorlama bir değerlendirme ve kibir olduğunu ifade ederek eserini sonlandırmaktadır.

Eserin Tahkikli Metni:

رسالة في كون الجملة مطلقا خبرا للمبتدأ

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله رب العالمين والصلاة على سيد المرسلين محمد وآله وصحبه أجمعين. وبعده:

فهذه كلمات في بيان المذهب الراجح من كون الجملة مطلقا خبرا للمبتدأ وقد وقع الاختلاف بين العلامتين، أحدهما²³ سلطان عالمي العالم برهان فضلاء العرب والعجم العلامة الرباني والنحير الصمداني سعد الملة والدين التفتازاني تغمده الله بغفرانه وأسكنه بحبوحة جنانه، والآخر سيد المحققين وسيد المدققين زبدة العلماء الكرام وعمدة الفضلاء الفخام الشريف الجرجاني أسكنه الله في جنة مفتحة الأزهار وأركنه في كنة تجري من تحتها الأنهار.

فقال العلامة التفتازاني: يجوز وقوع الإنشاء خبرا للمبتدأ بلا تأويل والمشهور هو التأويل.²⁴ وردة السيد السند في شرحه للمفتاح بقوله: إن خبر المبتدأ يجب أن يلاحظ من حيث أنه حال من أحوال المبتدأ وينسب إليه سواء وقعت النسبة بينهما أو استفهم عنها ولا شك أن نحو: اضرب، في قولك: زيد اضربه، ليس من أحوال زيد، إذا أجزى على ظاهره كما في قولك: اضرب زيدا، وإما إذا أول بمقول في حقه اضربه على أنه يستحق أن يؤمر بضربه، فقد صار ملحوظا من حيث هو حال لزيد، هذا كلامه.²⁵

ونحن نبيّن لك حقيقة المقال بعون الله المتعال، ونقول قال العلامة ابن الحاجب في الكافية: والخبر قد يكون جملة، انتهى.²⁶ أي خبر المبتدأ يكون جملة كما يكون مفردا إلا أن كونه مفردا هو الأصل كما يشير إليه كلمة "قد" في قوله "قد يكون".

قال الفاضل عصام الدين في شرح الكافية في هذا المقام لم يقيد المصنف الجملة بالخبرية رداً على الأنباري وبعض الكوفيين²⁷ لظهور فساد دعواهم من دليلهم حيث قالوا للتنافي بين الخبر والإنشاء، لأنهم توهموا خبر المبتدأ قسيم الإنشاء وأوهمهم اشتراك اللفظ²⁸.²⁹ وقال أيضا في بحث النعت أطلق المصنف رحمه الله الجملة في خبر المبتدأ، لأنه يجوز "زيد اضربه" بلا تأويل، انتهى.³⁰

وقال في غاية التحقيق المراد بالجملة، الجملة مطلقا سواء كانت خبرية أو إنشائية بدون تأويل وهو الصحيح. وقال ابن الأنباري وبعض الكوفيين الخبر لا يكون جملة إنشائية بدون تأويل، ثم أورد مثلا لكون الجملة الإنشائية خبرا وقال نظير الجملة الإنشائية قوله تعالى: ﴿... بَلْ أَنْتُمْ لَا مَزْحَبًا بَكُمْ...﴾ [سورة ص، 60/38] وقولك: نعم الرجل زيد، على قول من يجعل المخصوص بالمدح مبتدأ متقدّم الخبر.³¹

وعند المحققين الجملة الإنشائية إما يقع خبرا بالتأويل أي "بل أنتم" مقول في حقكم "لا مرحبا بكم" و"زيد" مقول في حقه "نعم الرجل" وفيه تسف، انتهى. وقال المولى الفاضل عبد الغفور عليه رحمة الملك الشكور في حاشيته على الفوائد الضيائية عن قول ابن الحاجب "والخبر قد يكون جملة" لم يقيد بكونه جملة خبرية فكأنه تبع جمهور النحاة في أن الإنشائية ولو كان قسيمه صح أن يكون خبرا للمبتدأ ومنهم من منعوا متمسكين بما لا طائل تحته وقد تبع السيد الشريف هؤلاء متمسكا بأن الخبر يجب أن يكون حالا من الأحوال المبتدأ فالإنشاء ليس حالا من أحواله إلا بتأويل، انتهى.

إذا عرفت ما نقلناه من كتب الفضلاء الكرام تبين أن ما قال العلامة التفتازاني مذهب راجح وهو مذهب جماهير الأمة وما قاله السيد السند مذهب مرجوح لا يليق الذهاب إليه بشأن العاقل فضلا عن الفاضل³² وما أورد من قوله تعالى: ﴿... بَلْ أَنْتُمْ لَا مَزْحَبًا بَكُمْ...﴾ [ص، 60/38] مؤول بقوله مقول في شأنكم هذا الدعاء، فتعسف كما عرفت مما نقلناه من غاية التحقيق وما نفى³³

²³ صح في هامش غ: "وقع الاختلاف بين العلامتين أحدهما".

²⁴ قال التفتازاني: "وقوع الإنشاء من الطلب وغيره خبرا كثير في الكلام والتأويل بتقدير القول على ما ذكره المصنف وغيره مما لا ضرورة إليه بل بإياه المعنى في كثير من المواضع سيما في باب المدح والذم فيمن جعل المخصوص مبتدأ، وفي الدعاء كقوله تعالى: ﴿... بَلْ أَنْتُمْ لَا مَزْحَبًا بَكُمْ...﴾ [سورة ص، 60/38] وفي مثل أين زيد؟ ومنى القتال؟ وكيف الحال؟ وما أشبه ذلك". انظر: التفتازاني، شرح المفتاح (مخ)، مكتبة ملي، ر. 48، و. 54/ب/55أ.

²⁵ انظر:

Y. Çelik (2009). es-Seyyid eş-Şerif el-Cürçani'nin "el-misbah fi şerh el-miftah" adlı eserinin tahkik ve tahlili (edisonon kritik) (Doktora tezi). Erişim Adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/> s. 139.

²⁶ انظر: ابن الحاجب، الكافية، 16.

²⁷ انظر: ابن مالك، التسهيل، 48.

²⁸ في هامش ك، غ: أي بين خبر المبتدأ والخبر المقابل للإنشاء (منه).

²⁹ انظر: عصام الدين، شرح الكافية، 67.

³⁰ انظر: عصام الدين، شرح الكافية، 170.

³¹ قال الرضي: وقال ابن الأنباري وبعض الكوفيين لا يصح أن تكون طلبية، لأن الخبر ما يحتمل الصدق والكذب. وهو وهم، وإنما أتوا من قبل إيهام لفظ خبر المبتدأ، وليس المراد بخبر المبتدأ عند النحاة ما يحتمل الصدق والكذب، كما أن الفاعل عندهم ليس من فعل شياً، ففي قولك: أريد عندك؟ يسمون الطرف خبرا، مع أنه لا يحتمل الصدق والكذب، بل الخبر عندهم ما ذكر المصنف (ابن الحاجب): وهو المجزء المسند المغاير للصفة المذكورة، ويدل جواز (كونها) طلبية قوله تعالى: ﴿... بَلْ أَنْتُمْ لَا مَزْحَبًا بَكُمْ...﴾ [ص، 60/38]. انظر: الرضي، شرح الكافية، 267/1.

³² في هامش ك، غ: أي السيد السند (منه).

³³ صح في هامش ك، غ: "نفى".

الرَدِّ مِنْهُ³⁴ إِلَّا مَكَابِرَةَ غَفَرَ اللَّهُ لَهُ وَلَنَا وَلِسَائِرِ الْمُسْلِمِينَ عَلَى أَنَّهُ لَوْ قَدَّرَ مَقُولَ كَانَ الْخَيْرُ مَفْرُودًا وَلَيْسَ كَلَامُنَا فِيهِ بَلْ الْكَلَامُ فِي كَوْنِ الْجُمْلَةِ خَيْرًا.

والحمد لله ملهم الصواب وإليه المرجع والمآب.

3. Risâle fi mâ Qâle el-Ḳuhistânî ‘an İ‘râbi ‘İbareti “Kitâbi’t-Ṭahâre”:

Eserin Nüshası: Eserin bilinen tek nüshası HAZU Ktp. 1410/3 nr.da 4a-4b varakları arasında kayıtlı olup müellif hattı nüshasıdır (Ždralović, 1981, s. 132).

Eserin İçeriği: Eyyûbîzâde, risalenin mukaddimesinde dostlarının Şemseddin Muhammed b. Husâmiddîn el-Ḳuhistânî (ö. 962/1555)’nin Burhânuşşerî‘a Mahmûd b. Şadruşşerî‘a el-Evvel (ö. 693/1293’ten sonra)’in *Viḳâyetu’r-Rivâye fi Mesâ‘ili’l-Hidâye* adlı eserine Şadruşşerî‘a eş-Sânî (ö. 747/1346)’nin yazdığı *en-Nuḳâye* isimli muhtasarına yazdığı *Cami’u’r-Rumûz Şerhu Muḫtaşari’l-Viḳâye* adlı şerhinden bazı açıklamalar istemeleri üzerine bu varağı yazdığını ifade etmektedir.

Eyyûbîzâde, risalesinde qâle-ekûlu metodu ile konuyu açıklamaktadır. el-Ḳuhistânî, *el-Viḳâye* adlı eserin musannifinin söylediği كتاب الطهارة ibaresinin murekkeb olmadığı için aslının sükun olduğunu ifade etmiştir. Eyyûbîzâde, bu söz ile كتاب kelimesindeki باء harfinin mebni olduğu için sakin olduğunu, aslının sükun üzere mebni olduğunu, mu‘rab olmadığını ve bunun da İbnu’l-Hâcib’in *el-Kâfiye* adlı eserindeki “İsim, mu‘rab ve mebni olarak ikiye ayrılır. Mu‘rab isim, temelinde mebniye benzemeyen murekkebtir” görüşü üzerine olduğunu, murekkeb ifadesinden kastın kendisinden başka bir kelimeye âmil olabilecek bir terkiib oluşturan isim olduğunu, burada ise terkiib olmadığını ve bu nedenle İbnu’l-Hâcib (ö. 646/1249)’in görüşüne göre mebni olduğunun ifade edildiğini açıklamaktadır.

el-Ḳuhistânî, daha sonra باء harfinin iki sakin harfin karşılaşmasından dolayı kesre ile harekelenebileceğini söylemiştir. Eyyûbîzâde, bu söz ile sakin harfin harekeleneceği zaman kesre ile harekelendiğini ve böylece ifadenin باء harfinin kesreli hali olan كتاب الطهارة olacağının ifade edildiğini açıklamaktadır.

el-Ḳuhistânî, باء harfinin hemzeden nakille fetha ile de harekelenebileceğini söylemiştir. Eyyûbîzâde, bu söz ile hemzeden nakille temelde sakin olan باء harfinin fetha ile harekelenebileceği, böylece ifadenin باء harfinin fethali hali olan كتاب الطهارة olacağı çünkü fethanın harekeler arasında en hafif harf olduğunun ifade edildiğini açıklamaktadır. Eyyûbîzâde, eğer bu kelime iki şekilde diğer kelime ile terkiib oluşturuyor ve bu nedenle mu‘rab olması gerekir denilirse mu‘rabtan kastedilen, başka bir kelime ile ona amel edecek şekilde bir terkiib oluşturan kelimedir. Burada ise muzaf olarak muzafun ileyh ile bir araya gelse de amel edecek bir terkiib şeklinde değildir ve غلام زيد örneğindeki غلام gibi sadece muzaftır. Bu nedenle mebnidir, çünkü diğer kelime ile amel edecek şekilde bir terkiib oluşturmamıştır diye cevap vereceğini ifade etmektedir.

el-Ḳuhistânî, باء harfinin hazifle beraber damme ile de harekelenebileceğini söylemiştir. Eyyûbîzâde, bu söz ile باء harfinin hazfedilmiş muhtedadın takdir edilerek damme ile harekelenebileceği ve sözün هذا الكتاب الطهارة olacağı veya hazfedilmiş haberden takdir edilerek damme ile harekelenebileceği ve sözün bu sefer كتاب الطهارة olacağı, hazifle beraber hareke takdir edildiği zaman muzafın mu‘rab bir kelime haline geleceği, çünkü manevi amel olarak diğer kelimeye amel eden bir kelime konumunda terkiib oluşturacağını ifade edildiğini açıklamaktadır.

³⁴ في هامش ك، غ: أي من السيد السند (منه).

Eyyûbîzâde, el-Ḳuhistânî'nin sözleri ile ilgili açıklamanın bu kadar olduğunu ancak konu ile ilgili şu 3 hususu zikretmenin faydalı olacağını söylemektedir:

Birinci olarak el-Ḳuhistânî, üçüncü ihtimal olan hazifle beraber damme ile harekelenme ihtimalini en son söyledi, çünkü ilk iki ihtimale göre daha zayıftır.

İkinci olarak İbnu'l-Hişâm (ö. 218/833)'ın Ebû Muhammed el-Vâsî (ö. 626/1229)'den naklettiği görüş olan eğer konu mubteda ve haberin hazfi arasında değerlendirilecekse mubtedanın hazfi daha evladır. Çünkü haber, sözün özüdür.

Üçüncü olarak ibarenin dammeli olmasına cevaz verilmesi nahiv kuralları açısından değerlendirildiğinde eğer durum fiilin hazfi ve ma'mûlun kalması ihtimali ile mubtedanın hazfi ve haberin kalması ihtimali arasında ise ikinci ihtimal daha evladır. Çünkü mubteda, haberin kendisidir. Yani hazfedilen şey kalan şeyin aynısıdır. Ve böylece hazfin sanki hiç yapılmamış gibi olacağını ifade etmektedir.

Müellif bu değerlendirmelerle tek varaklık bu risalesini tamamlamaktadır.

Eserin Tahkiki Metni:

رسالة في ما قال القهستاني عن إعراب عبارة "كتاب الطهارة"

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله رب العالمين والصلاة على محمد سيد المرسلين وعلى آله الطيبين الطاهرين. وبعد:

فهذه كلمات سنحت³⁵ للفكر الفاتر والذهن القاصر حين عرض عليّ بعض الإخوان من³⁶ والخلان كلاما صحيحا من شرح مختصر الوقاية الرواية³⁷ من مسائل الهداية، فطالعت مع اضطراب الحال وتشويش البال وسوّدت رقبا ليكون تذكرة لحالي وترجمة لمآلي، ثم اجتأت أن أجعله تحفة لذلك البعض من الإخوان تحفة النمل نصيف رجل جراد سليمان قائلا ذلك منتهى جهدي فالهدايا بقدر من يهدي وراجيا من لطفهم الشامل وكرمهم الكامل أن يستروا هفواتي بزبل الإنصاف ويحترزوا عن الاعتساف ونشر المقصود بعون الله الملك المعبود.

قال الفاضل القهستاني عند قول المصنف "كتاب الطهارة" في الأصل السكون، لأنه غير مركّب.³⁸ أقول أي سكون الباء في الكتاب، لأنه مبني والأصل في البناء السكون وليس بمعرب، لأنه على رأي الشيخ ابن الحاجب [المعرب:] المركّب الذي لم يشبه مبني الأصل.³⁹ والمراد بالمركّب، الاسم الذي ركّب مع غيره تركيبا يتحقّق معه العامل، وههنا لا تركيبا أصلا، فيكون مبني على رأيه⁴⁰.

قال حُرّك بالكسر للالتقاء. أقول بناء على قولهم إذا حُرّك الساكن حُرّك بالكسر فيقال: كتاب الطهارة، بالكسر الباء.

قال وبالفتح، لأنه نُقل حركة الهمزة إليه. أقول أي وحُرّك بالفتح لنقل حركة الهمزة إلى الباء الساكن في الأصل فيقال: كتاب الطهارة، بفتح الباء، لأنّ الفتحه أخفّ الحركات. فإن قيل فعلى الوجهين صار مركّبا مع غيره، فينبغي أن يكون معربا، قلت قد عرفت أن المراد بالمعرب المركّب مع الغير تركيبا يتحقّق معه العامل، وههنا المضاف إليه كذلك والمضاف وإن ركّب مع المضاف إليه لكن لا تركيبا يتحقّق معه العامل وكلامنا في المضاف فقط ونظيره "غلام" في: غلام زيد، فإنه مبني لأنه لم يتركّب مع الغير تركيبا يتحقّق معه العامل.

قال ويجوز الضمّ على الحذف. أقول أي يجوز ضمّ الباء بناء على حذف المبتدأ وتقدير الكلام: هذا الكتاب الطهارة، أو على حذف الخبر وتقديره: كتاب الطهارة هذا، فعلى تقدير⁴¹ الحذف يصير المضاف معربا، لأنه مركّب يتحقّق معه العامل وهو العامل المعنوي.

³⁵ في هامش ك: "أي عرضت".

³⁶ صح في هامش ك: "الإخوان من".

³⁷ كتب "الرادية" في ك ولكن ورد في المصادر "الرواية".

³⁸ انظر: شمس الدين محمد الخراساني القهستاني، جامع الرموز شرح مختصر الوقاسة المستقى بالنقاية، 11.

³⁹ انظر: ابن الحاجب، الكافية والشافية، 11.

⁴⁰ في هامش ك: "أي رأي ابن الحاجب (منه)".

⁴¹ صح هامش في ك: "تقدير".

هذا تحقيق المرام لكن بقي ههنا⁴² فوائد [أ/1] جلييلة لا بدّ من ذكرها: الأولى تأخير هذا الوجه، لأنّه غير سالم عن الحذف بخلاف الوجهين الأوّلين. الثانية أنّه إذا دار الأمر بين كون المحذوف مبتدأ وكونه خبراً، فكون المحذوف المبتدأ أوّل، لأنّ الخبر محطّ الفائدة. الثالثة التعبير بالجواز حيث قال "ويجوز الضمّ" والمراد به الإمكان العامّ المقيد بجانب الوجود يشمل الواجب والممكن الخاصّ بناء على ما هو المقرّر في علم النحو من أنّه إذا دار الأمر بين كون المحذوف فعلاً والباقي معمولاً وكونه مبتدأ والباقي خبراً، فالثاني أوّل، لأنّ المبتدأ عين الخبر، فالمحذوف عين الثابت، فيكون حذفاً كلياً وحذف الفعل غير المعمول.⁴³

فليفهم وليعلم، فإنّ علم المرء ينفعه. والحمد لله على الإتمام والصلاة على محمد سيّد الأنام وعلى صحبه الكرام.

SONUÇ

Mustafa b. Yûsuf Eyyûbîzâde el-Mostârî, hakkında daha önceden yapılan çalışmalarda hayatı ve eserleri hakkında bilgiler verilmiştir. Bu çalışma ile bu kaynaklarda geçen Eyyûbîzâde'ye ait eserler ve eserlerin kütüphanelerde bulunan nüshaları hakkında detayları çalışmada verilen yanlışlıklar ve eksiklikler düzeltilmiştir.

Bu eskikliklerin tespiti için öncelikle Eyyûbîzâde'nin *Muntecabu'l-Huşûl fi Şerhi Muntehabî'l-Uşûl* adlı eserinde kaydettiği 24 eser, daha sonra öğrencisi İbrahim Opijaç'ın *Risâle fi Menâkıbi's-Şeyh Yûyâ* adlı biyografik eserinde hocasına ait kaydettiği 27 eser karşılaştırılmıştır. Bu karşılaştırma sonucunda Eyyûbîzâde'nin kaydettiği listede yer alan ancak Opijaç'ın listesinde olmayan *Ta'liku Havâşî Şerhi Risâleti'l-Mantık li'l-Fenârî* adlı bir eserin olduğu görülmüştür. Ayrıca Eyyûbîzâde'nin kaydetmediği ancak Opijaç'ın bahsettiği *Şerh 'alâ'l-Luğati'l-Mevsûme bi's-Şâhidîyye (Hulla-i Manzûma)*, *Şerhu Risâle fi Âdâb li's-Seyyidi's-Şerîfi'l-Curcânî (Zubdetu'l-Âdâb)*, *Şerhu Dîbâceti'l-Muhtaşari'l-Me'ânî* ve *Nefâisi'l-Mecâlis fi'l-Mev'iza* adlı eserlerin var olduğu görülmüştür.

Bunun yanında Eyyûbîzâde ve öğrencisi Opijaç'ın bahsetmediği ancak kaynaklarda geçen *Şerhu'l-'Avâmîli'l-Mie, Hâşiyetu'l-Muhtaşar li Mevlâna Suleymân b. 'Abdirrahman el-Mağribî es-Semûnî* ve *Ta'lik 'alâ Hâşiyeti'l-Kürdî 'alâ Hâşiyeti Şerhi'l-Âdâb* adlı eserleri de tespit edilmiştir.

Bu eserlerine ek olarak az hacimli risale, fatva ve vaazlarına dair bilgilere de bu çalışmada yer verilmiştir. Diğer taraftan Mustafa Sıdkı Karabeg el-Mostârî (ö. 1878)'ye ait *Hidâdu'n-Nuşûl* adlı eserin Süleymaniye Ktp.de bulunan nüshasının kaynaklarda yanlışlıkla Eyyûbîzâde'ye nispet edildiği tespit edilerek bu yanlışlık düzeltilmiştir.

Ayrıca bu çalışma ile birkaç kaynak dışında bahsedilmeyen Eyyûbîzâde'nin Arap dili ve belagatına dair az hacimli üç risalesi incelenerek ve tahkik edilerek ilim dünyasının istifadesine kazandırılmıştır.

Bu risalelerden *Risâle fi Beyâni İctimâ'i'l-İsti'âreti'l-Tebe'iyye me'a't-Temsîliyye* adlı ilk risale et-Teftâzânî ve el-Curcânî arasında Timur'un huzurunda gerçekleşen istiâre üzerine yapılan bir münazaranın konusu ele almaktadır. İkinci risale yine et-Teftâzânî ve el-Curcânî arasındaki ihtilafli meselelerden biri olan inşâ cümlesi üzerinedir. Üçüncü risale ise el-Kuhistânî'nin iraba dair bazı açıklamalarına dairedir.

Bu kapsamda yaşadığı dönemde Osmanlı ilim çevrelerinin takdirini kazanmış Mustafa Eyyûbîzâde el-Mostârî tarafından uzun yıllar âlimler arasında ihtilafa neden olan meseleler üzerine te'lif edilmiş bu risalelerin tahkiklerinin yapılmasının Eyyûbîzâde'nin Arap dili ve belagatı üzerine yaptığı çalışmaların ortaya çıkarılması hususunda önemli bir katkı sunacağı aşikardır.

⁴² في هامش ك: "أي في الوجه الثالث (منه)".

⁴³ انظر: ابن هشام، المغني اللبيب، 709/2؛ التهانوي، كشف اصطلاحات الفنون والعلوم، 639.

SUMMARY

In this study, besides the information given about the life and the works of Ayyubi-zade, a critical edition and examination of Ayyubi-zade's three small volume epistles on Arabic language and rhetoric was done.

Mustafa Ayyubi-zade (Ejubovic) al-Mostari who was also known by his nickname Sheikh Jujo (Sejh Jujo) was the most fertile Bosnian scholar in Ottoman era with more than thirty works composed on different fields and in three languages. He was born in Mostar in 1061/1651. After the elementary education he went to İstanbul to get higher education where he stayed 15 years. Then he returned to Mostar due to his appointment as mufti of Mostar. He lived there till his death in 1119/1707.

During the research of Ayyubi-zade's works for this study, some deficiencies and mistakes existing in sources related with works and manuscript copies of his works were detected. Thereby, it is aimed to correct these mistakes and deficiencies in this study.

Thus, in the first part of this study a comprehensive comparison of the information about the works and the manuscript copies of Ayyubi-zade's works located in different libraries, with comparing the information which was given by himself, his student Ibrahim Opijac al-Mostari, library catalogues, other sources and the manuscript copies of his works obtained from the libraries was made.

In this context, Ayyubi-zade gave a list of his 24 works in the first folio of his work *Muntecabu'l-Huşûl fi Şerhi Muntehabi'l-Uşûl* located in Gazi Husrev Beg (GHB) Library 3858/1.

Then, Ibrahim Opijac listed 27 works of his master in his work *Risâle fi Menâkıbi's-Şeyh Yûyâ*. According to this list, there is one work named *Ta'liku Havâşî Şerhi Risâleti'l-Mantık li'l-Fenârî* which Ayyubi-zade listed but Opijac did not. And there are three more works named *Şerh 'alâ'l-Luğati'l-Mevsûme bi's-Şâhidîyye (Hulla-i Manzûma)*, *Şerhu Risâle fi Âdâb li's-Seyyidi's-Şerîfi'l-Curcânî (Zubdetu'l-Âdâb)*, *Şerhu Dîbâceti'l-Muhtaşari'l-Me'ânî ve Nefâisi'l-Mecâlis fi'l-Mev'iza* which Opijac listed but Ayyubi-zade did not.

Besides these, there are works of Ayyubi-zade named *Şerhu'l-'Avâmili'l-Mie, Hâşiyetu'l-Muhtaşar li Mevlâna Suleymân b. 'Abdirrahman el-Mağribî es-Semûnî ve Ta'lik 'alâ Hâşiyeti'l-Kürdî 'alâ Hâşiyeti Şerhi'l-Âdâb* which Ayyubi-zade and his pupil Opijac did not list. Moreover, Ayyubi-zade has got small volume epistles, fatwas and preaches recorded in manuscripts.

On the other hand, a work named *Hidâdu'n-Nuşûl* which is located in Süleymaniye Library Celal Ökten Collection nr. 131 and belongs to mufti of Mostar Mustafa Sidki Karabeg el-Mostari who was martyred at Austrian invasion of Bosnia in 1878 was referred mistakenly to Ayyubi-zade in library records and some sources.

In the second part, an examination and a critical edition of Ayyubi-zade's three small volume epistles was done which were composed on Arabic language and rhetoric. Besides Ayyubi-zade's works on Arabic grammar named *Şerhu Unmûzeci'z-Zemaşerî fi'n-Nahv (el-Fevâidi'l-'Abdiyye)* and *Şerhu'l-'Avâmili'l-Mie* which some studies were made upon, these epistles had not been studied yet. While the first two of these epistles were mentioned in Muhamed Ždralovic's papers and GHB catalogs, third one had not been mentioned in any sources before.

First epistle named *Risâle fî Beyâni İctimâ'î'l-İstiâreti'l-Tebeiiyye me'a't-Temsiliyye* has got two manuscript copies of author located in Hrvatska Akademija Znanosti i Umjetnosti (HAZU) Library 1410/1 and GHB 4615/5. In critical edition the letter ك was used for HAZU copy and غ was used for GHB as a symbol. It deals with the famous disputation that took place in presence of Amir Timur's between al-Taftazani (d. 792/1390) and al-Sharef al-Jurjani (d. 816/1413) on whether there exist al-istiare al-tabaiyya and al-istiare at-tamthiliyya at the same time on the word على taking place in Quranic verse ﴿أُولَئِكَ عَلَىٰ هُدًى مِّن رَّبِّهِمْ...﴾ [Quran, 2: 5]. Ayyubi-zade in this epistle takes sides with al-Taftazani who claims its possibility and discusses al-Jurjani's explanations.

Second epistle named *Risâle fî Kevni'l-Cumle Muṭlaḳan Ḥaberan li'l-Mubteda'* has two manuscript copies. Author's copy is located in HAZU 1410/2 and the other copy is located in GHB 4611/2. In critical edition, the letter ك was used for HAZU copy and غ was used for GHB as a symbol. It deals with another dispute between al-Taftazani and al-Jurjani about the permissibility of insha sentence as knowledge without interpretation (ta'weel). Ayyubi-zade in this epistle takes sides with al-Taftazani and other scholars who claim its permissibility with giving the example of Quranic verse ﴿... بَلْ أَنْتُمْ لَا مَرْحَبًا بِكُمْ...﴾ [Quran, 38: 60] and discusses the explanations of al-Jurjani and other scholars explanations who are againts this permissibility.

Third epistle named *Risâle fî mâ Kâle el-Ḳuhistânî 'an İ'râbi 'İbareti "Kitâbi't-Ṭahâre"* has only one manuscript copy which is the author's copy located in HAZU 1410/3. In critical edition, the letter ك was used for the copy as a symbol. It deals with possible declensions of the phrase of "Kitab al-Tahara" taking place in the commentary work named Jami' al-Rumuz Sharh Mukhtasar al-Wiqaya belonging to Shamsaddeen al-Quhistani (d. 962/1555). Then Ayyubi-zade made a syntactic analysis of these possibilities.

Makale Bilgileri

<i>Etik Kurul Kararı:</i>	Etik Kurul Kararından muaftır.
<i>Katılımcı Rızası:</i>	Katılımcı yoktur
<i>Mali Destek:</i>	Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.
<i>Çıkar Çatışması:</i>	Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.
<i>Telif Hakları:</i>	Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.

Article Information

<i>Ethics Committee Approval:</i>	Exempt from the Ethics Committee Decision.
<i>Informed Consent:</i>	No participant
<i>Financial Support:</i>	No financial support from any institution or project.
<i>Conflict of Interest:</i>	No conflict of interest.
<i>Copyrights:</i>	The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.

KAYNAKÇA

- Abdelaal, F. E. B. (2017). *Haşiye ala şerhi miftahu'l-ulum li's-Seyyidi's-Şerif adlı eserinin tahkiki* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Bašagić, Safvet-beg (1986). *Bošnjaci i Hercegovci u Islamskoj književnosti*. Saraybosna: Svjetlost Yay.
- Bolelli, N. (2016). *Belagat (beyan-me'ani-bedi' ilimleri) Arap edebiyatı*. İstanbul: M. Ü. İlahiyat Vakfı Yay.
- Brockelmann, C. (1937). *Geschichte der Arabischen litteratur* (C. Sup. I). Leiden: Brill Yay.
- Bursalı, M. T. (1333/1914-15). *Osmanlı müellifleri* (C. 2). İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- Câmi'u'l-Mahtutâtî'l-İslamiyye (CMİ) (t.y.). *Bernâmecu'l-bâhis fi'l-mahtutâtî'l-İslâmiyye*. <https://wqf.me/> Erişim Tarihi: 02.02.2020.
- Ćeman, M. (2011). *Mustafa Ejubović, Šejh Jujo; bibliografija*. Mostar: Muzej Hercegovine Yay.
- Çelebî, K. (1941). *Keşfu'z-zunûn* (C. 1-2). (Ş. Yalçkaya & R. B. Kilisli, Haz.). İstanbul: Maarif Matbaası.
- Çelik, Y. (2009). *es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcanî'nin "el-misbah fi şerh el-miftah" adlı eserinin tahkik ve tahlili (edisyon kritik)* (Doktora tezi). Erişim Adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Dobrača, K. (2002). *Katalog Arapskih, Turskih, Perzijskih i Bosanskih rukopisa / Gazi Husrev-Begova biblioteka* (C. 2). Londra: al-Furqan Fondacija za Islamsko Naslijeđe; Saraybosna: Rijaset Islamske Zajednice u Bosni i Hercegovini Yay.
- el-Âlûsî, Ş. (1314/1896-97). *el-Ecvibetu'l-İrâkiyye ani'l-esileti'l-İrâniyye (Ali Dede el-Bosnevî'nin havatimu'l-hikem el-musemma bi halli'r-rumuz adlı eserin hamişinde basılmış olarak)*. Kahire: Matbaa-i Osmaniye.
- el-Âlûsî, Ş. (1353/1934-35). *Ruhu'l-Meânî* (C. 1). Beyrut: İdâretu't-Tibâati'l-Munîriyye-Daru'l-İhyâi't-Turâsi'l-Arabiyyi Yay.
- el-Babertî, E. *Hâşiye ala'l-keşşâf*. Köprülü Kütüphanesi. Fazıl Ahmed Paşa Koleksiyonu, 194.
- Elbera, E. (2019). *Musannifek'in haşiye 'ale'l-mutavvel adlı eserinin tahkiki* (C. 4.) (Yüksek lisans tezi). Erişim Adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- el-Câhiz (1998). *el-Beyân ve't-tebyîn* (7. bs.) (C. 1-4). (A. M. Hârûn, Tah.). Kahire: Mektebetu'l-Cahiz Yay.
- el-Curcânî, S. Ş. (2007). *Hâşiye ale'l-mutavvel*. (R. Aridî, Haz.). Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye Yay.
- el-Hâşimî, A. (1999). *Cevâhiru'l-belâga*. (Y. es-Sameylî, Haz.). Beyrut: Mektebetu'l-Asriyye Yay.
- el-İsferayinî, I. (1313/1895). *Şerhu'l-kâfiye*. İstanbul: Matbaa Daru's-Saltane.
- el-Kazvinî, C. (2003). *el-İdâh fi ulûmi'l-belâga*. (İ. Şemseddin, Haz.). Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye Yay.
- el-Kuhistânî, Ş. M. (1858). *Câmi'u'r-rumûz şerhi muhtasari'l-vikâye el-musemma bi'n-nukâye*. (K. Ahmed, Haz.). Kalkûta: Matbaa Mazhari'l-Acâib Yay.
- el-Mostarî, M. S. K. (1316/1898). *Hidâdu'n-nusûl ala mirâti'l-usûl*. Saraybosna: Državna Štamparija Yay.
- el-Murâdî, M. (1301/1883-84). *Silku'd-durer* (C. 6). Bağdat: Mektebetu'l-Musenna Yay.
- el-Yemenî, Y. K. *Tuhfetu'l-eşraf fi keşfi gavamidi'l-keşşâf*. el-Melik Suûd Üniversitesi Kütüphanesi, 2135.
- er-Radî, E. (1993). *Şerhu'l-kâfiye* (C. 1-2). (Y. B. Mîsrî, Tah.). Kahire: Hicr li't-Tibâa ve'n-Neşr ve't-Tevzi' ve'l-İlan Yay.
- es-Sekkâkî, S. (1987). *Miftâhu'l-ulûm*. (N. Zerzur, Haz.). Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye Yay.
- es-Siyâlkûtî, A. (1404/1983-84). *Haşiye ale'l-mutavvel* (2. bs.). Kum: Menşurati'r-Rıza Yay.

- et-Teftâzânî (2013). *el-Mutavvel* (3. bs.). (H. Hindâvî, Tah.). Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye Yay.
- et-Teftâzânî. *Haşiye ala'l-keşşâf*. Köprülü Kütüphanesi. Fazıl Ahmet Paşa Koleksiyonu, 190.
- et-Teftâzânî. *Şerhu'l-miftâh*. Milli Kütüphane, 06 Mil Yz FB 48.
- et-Tehânevî, M. A. (1996). *Keşşâf ıstılahi'l-funûn ve'l-ulûm*. (R. el-Acem & A. Dehruç, Tah.). Lübnan: Mektebe Lubnan Yay.
- et-Tîbî, Ş. (2013). *Futûhu'l-gayb* (C. 2). (Ö. H. el-Kıyâm, Tah.). Abu Dabi: Câize Dabî ed-Duveliyye li'l-Kur'ânî'l-Kerim Yay.
- Eyyûbîzâde, M. *Miftâhu'l-husûl li mirâti'l-usûl fi şerhi mirkâti'l-vusûl*. Gazi Husrev Begova Kütüphanesi. 3871.
- Eyyûbîzâde, M. *Muntecabu'l-husûl fi şerhi muntehabi'l-usûl*. Gazi Husrev Begova Kütüphanesi. 3858/1.
- Eyyûbîzâde, M. *Şerhu risâle fi âdâb li's-Seyyidi's-Şerîfi'l-Curcânî*. Gazi Husrev Begova Kütüphanesi. 4871/2.
- Eyyûbîzâde, M. *Şerhu risâleti'l-ferâ'id*. Gazi Husrev Begova Kütüphanesi. 3860.
- Eyyûbîzâde, M. *Şerhu tehzîbi'l-mantık ve'l-keîâm*. Orijentalni Institut u Sarajevu Kütüphanesi. 23.
- ez-Zemahşerî (2009). *el-Keşşâf*. (H. H. Şihâ, Haz.). Beyrut: Daru'l-Mearif Yay.
- Fajić, Z. (1991). *Katalog Arapskih, Turskih, Perzijskih i Bosanskih rukopisa / Gazi Husrev-Begova biblioteka* (C. 3). Londra: al-Furqan Fondacija za Islamsko Naslijeđe; Saraybosna: Rijaset Islamske Zajednice u Bosni i Hercegovini Yay.
- Fajić, Z. (1999). *Katalog Arapskih, Turskih, Perzijskih i Bosanskih rukopisa / Gazi Husrev-Begova biblioteka* (C. 5). Londra: al-Furqan Fondacija za Islamsko Naslijeđe; Saraybosna: Rijaset Islamske Zajednice u Bosni i Hercegovini Yay.
- Fajić, Z. (2003). *Katalog Arapskih, Turskih, Perzijskih i Bosanskih rukopisa / Gazi Husrev-Begova biblioteka* (C. 11). Londra: al-Furqan Fondacija za Islamsko Naslijeđe; Saraybosna: Rijaset Islamske Zajednice u Bosni i Hercegovini Yay.
- Gazić, L. (2009). *Katalog Arapskih, Turskih, Perzijskih i Bosanskih rukopisa, orijentalni institut u Sarajevu*. Londra: al-Furqan Fondacija za Islamsko Naslijeđe; Saraybosna: Institut for Orijental Studies Yay.
- Görgün, T. (2000). İnşâ. *DİA* (C. 22, s. 339-341). İstanbul: Diyanet Vakfı Yay.
- Handžić, M. (1934). Nekoliko dragocjenih rukopisa u Karadžozbegovoj biblioteci u Mostaru. *Glasnik Vrhovnog Starješinstva Islamske Vjerske Zajednice*, 2(12), 633-639.
- Handžić, M. (1992). *el-Cevher el-esna fi teracimi ulemai ve şuerai Bosna*. (A. M. el-Hılv, Tah.). Kahire: Mektebetu Hicr Yay.
- Hasandedić, H. (1974). Djela Mustafe Ejubovica (Sejh Juje) i İbrâhîm Efendije Opijaca koja se nalaze u arhivu Hercegovine u Mostaru. *Anali GHB*, 4, 57-68.
- Hasandedić, H. (1982). Nekoliko rukopisa iz orijentalne zbirke provincijalata Hercegovackih franjevacu u Mostaru. *Anali GHB*, 7-8, 161-176.
- Hasandedić, H. (2005). *Spomenici kulture Turskog doba u Mostaru*. Mostar: Islamski Kulturni Centar Yay.
- Institute of Oriental Manuscripts in Saint Petersburg (IOM) (t.y.). *Arabic manuscripts of the Institute of Oriental Studies, short catalog*. A.B. Khalidova (Ed.). http://www.orientalstudies.ru/eng/index.php?option=com_publications&Itemid=75&pub=73 Erişim Tarihi: 05.02.2020.
- İbn Hişam, C. (1991). *Mugnî'l-lebîb* (C. 1-2). (M. M. Abdulhamid, Tah.). Beyrut: el-Mektebetu'l-Mısriyye Yay.
- İbn Kuteybe (1981). *Edebu'l-kâtib*. (M. ed-Dâlî, Tah.). Beyrut: Muessetu'r-Risale Yay.

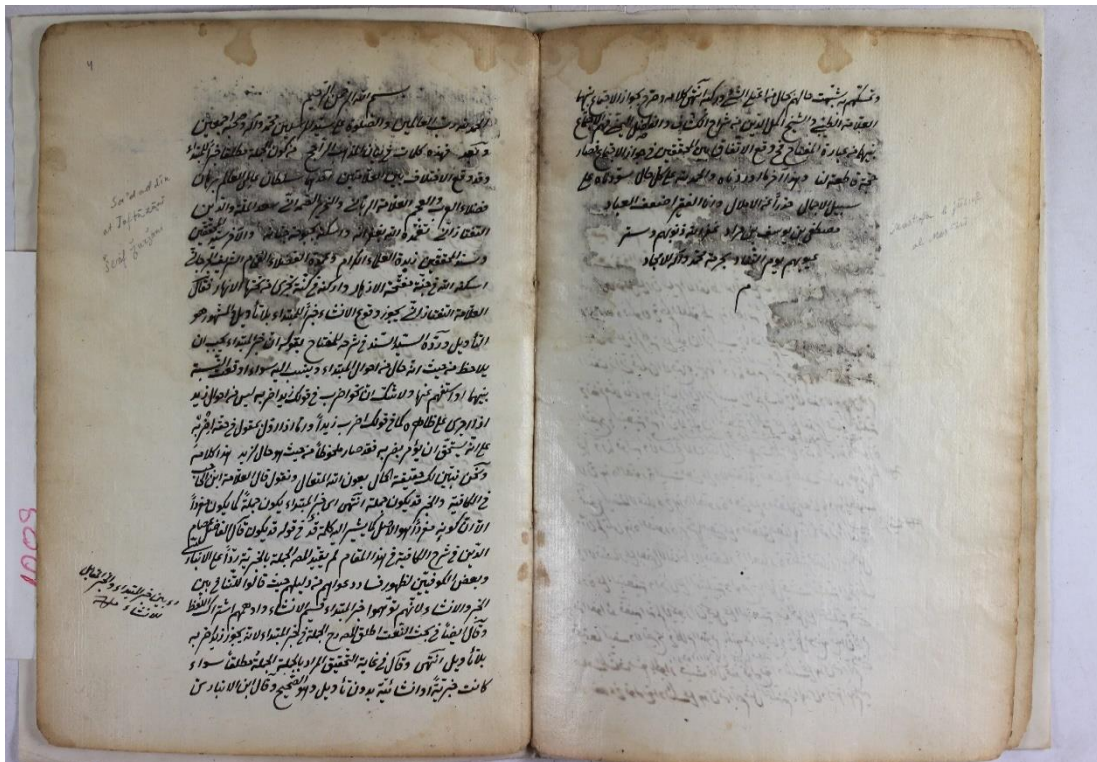
- İbn Malik, C. (1967). *Teshilu'l-fevâid ve tekmilu'l-mekâsîd*. (M. K. Berekât, Tah.). Kahire: Dâru'l-Kitabi'l-Arabî Yay.
- İbnu'l-Hacib (2010). *el-Kafiye ve'l-şafiye*. (S. A. eş-Şair, Tah.). Kahire: Mektebetu'l-Adâb Yay.
- Jahić, M. (1985). Rukopisi djela Šejh Juje u Gazi Husrevbegovoj biblioteci. *Anali GHB*, 11-12, 39-53.
- Jahić, M. (1999). *Katalog Arapskih, Turskih, Perzijskih i Bosanskih rukopisa/Gazi Husrev-Begova biblioteka* (C. 6). Londra: al-Furqan Fondacija za Islamsko Naslijeđe; Saraybosna: Rijaset Islamske Zajednice u Bosni i Hercegovini Yay.
- Jahić, M. (2013). *Katalog Arapskih, Turskih, Perzijskih i Bosanskih rukopisa / Gazi Husrev-Begova biblioteka* (C. 18). Londra: al-Furqan Fondacija za Islamsko Naslijeđe; Saraybosna: Rijaset Islamske Zajednice u Bosni i Hercegovini Yay.
- Karol, P. & Blaškovič, J. (1960). *Arabske, Turecke A Perzске rukopisy univerzitnej knižnice (ayribasım "Univerzitna knižnica v Bratislave 1919-1959 vydala Matica Slovenska Martin 1959" adlı kitabın 125.-145. sayfalarından)*. y.y.
- Merkezu'l-Meliki Faysal (MKF) (t.y.). *Hizânetu't-turâs-fihrisu mahtûtât*. <http://shamela.ws/index.php/book/5678> Erişim Tarihi: 30.01.2020.
- Mestcizade, A. E. (1278/1861). *İhtilafu's-Seyyid ve's-Sadeddin*. İstanbul: Matbaatu Mektebeti'l-Harbiyyeti's-Sultaniye.
- Molla Cami, N. A. (2014). *el-Fevaidu'd-diyaiyye*. (İ. Kaplan, Haz.). Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye Yay.
- Nametak, A. (1992). *Ramazanske price*. (5. bs.). Saraybosna: Kaligraf Yay.
- Nametak, F. & Trako, S. (1997). *Arapskih, Perzijskih, Turskih i Bosanskih rukopisa iz zbirke Bošnjačkog instituta* (C. 1). Zurih: Bošnjački Institut Yay.
- Opijač, İ. *Risâle fi menâkibi's-Şeyh Yuyâ Mustafâ b. Yûsuf el-Mostârî*. Gazi Husrev Begova Kütüphanesi, 3858.
- Özen, Ş. (2011). Teftazani. *DİA* (C. 40, s. 299-308). İstanbul: Diyanet Vakfı Yay.
- Pala, İ. & Durmuş, İ. (2001). İstiare. *DİA* (C. 23, s. 315-318). İstanbul: Diyanet Vakfı Yay.
- Popara, H. & Fajić, Z. (2000). *Katalog Arapskih, Turskih, Perzijskih i Bosanskih rukopisa / Gazi Husrev-Begova biblioteka* (C. 7). Londra: al-Furqan Fondacija za Islamsko Naslijeđe; Saraybosna: Rijaset Islamske Zajednice u Bosni i Hercegovini Yay.
- Popara, H. (2008). *Katalog Arapskih, Turskih, Perzijskih i Bosanskih rukopisa / Gazi Husrev-Begova biblioteka* (C. 16). Londra: al-Furqan Fondacija za Islamsko Naslijeđe; Saraybosna: Rijaset Islamske Zajednice u Bosni i Hercegovini Yay.
- Popara, H. (2010). Ocjeni i prikazi-historijski arhiv Sarajevo-katalog Arapskih, Turskih, Perzijskih i Bosanskih rukopisa-Mustafa Jahić. *Anali GHB*, 39(31), 311-314.
- Šabanović, H. (1960). Mustafa b. Yusuf Aiyubi al-Mostari-biobibliografska skica. *Prilozi za Orijentalni Filologiju*, 8-9, 29-35.
- Šabanović, H. (1973). *Književnost Bosanskih Muslimana na orijentalnim jezicima*. Saraybosna: Svjetlost Yay.
- Trako, S. & Gazić, L. (1997). *Katalog rukopisa orijentalnog instituta-ljepa književnost*. Saraybosna: Orijentalni Institut u Sarajevu Yay.
- Udovčić, S. (1900-1901). Šehjuj efendija. *Behar*, 1, 254.
- Univerzitna Knižnica v Bratislave (UKB) (t.y.). *Katalog*. <https://chamo-ukb.kis3g.sk/search/query?theme=ukb> Erişim Tarihi: 13.01.2020.
- Ždralović, M. (1981). Prilog poznavanju djela Šejha Juje. *Hercegovine*, 1, 119-137.
- Ždralović, M. (2002). Gramatičar Šejh Jujo i Mostarska tradicija učenja Araspkog jezika (od XVI. do druge polovice XIX. stoljeća). *Mudrost rađa toleranciju, naučni skup povodom 350 godina od rođenja Mustafe Ejubovića- Šejh Juje i 400 godina predavanja "mesneviye" u Mostaru* içinde (37-52). Mostar. Centar za Kulturu Yay.

EKLER:

Ek-1: HAZU Ktp. nr. 1410 vr. 1b-2a: Risâle fî Beyâni İctimâ'î'l-İstî'âre, ilk varak

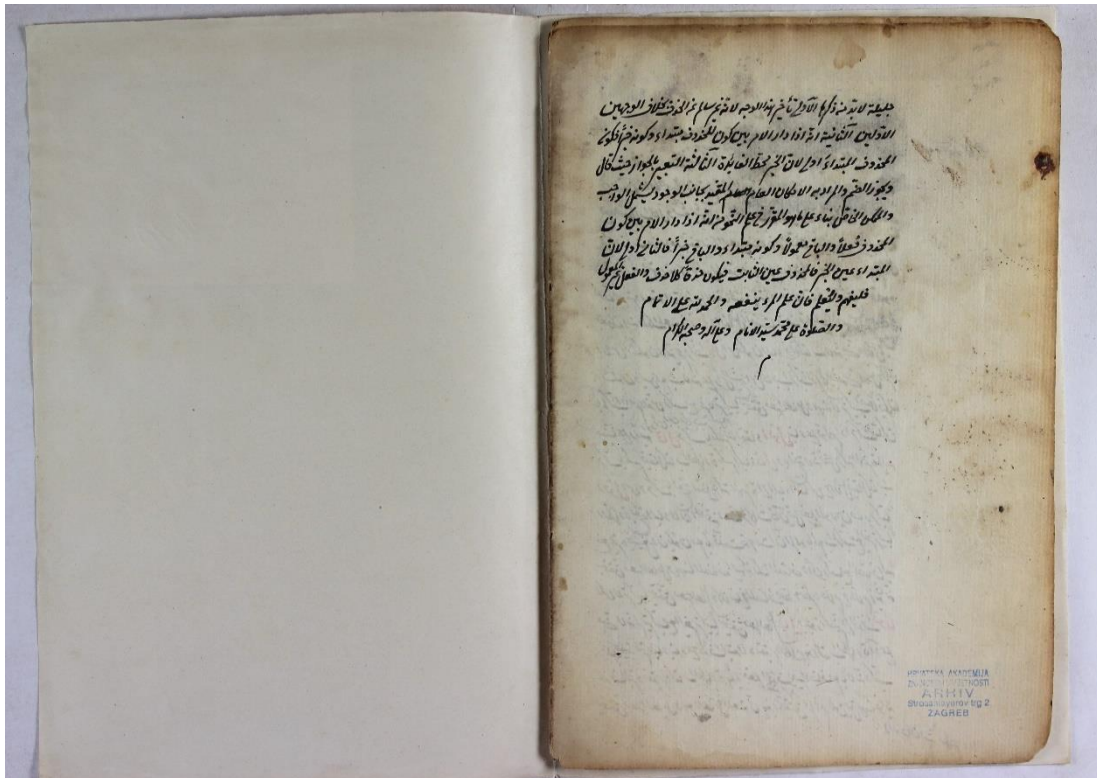
Ek-2: HAZU Ktp. nr. 1410 vr. 2b: Risâle fî Beyâni İctimâ'î'l-İstî'âre, son varak / 3a: Risâle fî Kevnî'l-Cumle, ilk varak

Ek-3: HAZU Ktp. nr. 1410 vr. 3b: Risâle fî Kevni'l-Cumle, son varak / 4a: Risâle fî mâ Kâle el-Ḳuhistânî, ilk varak

Ek-4: HAZU Ktp. nr. 1410 vr. 4b: Risâle fî mâ Kâle el-Ḳuhistânî, son varak

Ek-5: GHB Ktp. nr. 4615/5 vr. 17b: Risâle fî Beyâni İctimâ'î'l- İsti'âre, ilk varak

Ek-6: GHB Ktp. nr. 4611/2 vr. 211b-212a: Risâle fî Kevnî'l-Cumle, ilk ve son varak

